

Tone Ferenc

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo

Ključ za razumevanje vsega živahnega in plodnega osvobodilnega dela, ki se je odvijalo v Slovenskem Primorju po kapitulaciji Italije, leži v ogromnem političnem in organizacijskem delu, ki so ga činitelji narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju opravili po prvi pokrajinski partijski konferenci (1. in 2. XII. 1942) in prvem pokrajinskem plenumu OF (14. II. 1943). Medtem ko so 1942. leta obstajali v Slovenskem Primorju le štirje okrožni komiteji KPS in odbori OF (Severna Primorska, Gorica, Kras in Trst), se je z odpravo sistema »zaupnikov« in vzpostavitvijo drugih okrožij, ki jih je bilo poleti 1943 celo petnajst, ter z ustanovitvijo množičnih organizacij v okviru OF (ZSM in SPŽŽ), narodnoosvobodilno gibanje razširilo na celo Slovensko Primorje. In tako je to obdobje dalo narodnoosvobodilnemu gibanju v Slovenskem Primorju ono širino in intenzivnost, ki mu je bila potrebna, da ob dogodku, kakršen je bil kapitulacija Italije, kvalitativno preraste v novo obliko boja — da vzplamti v splošen oborožen upor primorskega ljudstva proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju.

Ustanovitev in odloki

Ko je Italija 8. septembra 1943 zvečer objavila brezpogojno kapitulacijo vseh svojih oboroženih sil, je Pokrajinski komite KPS za Primorsko razposlal vsem okrožnim komitejem KPS navodila, v katerih je naročil, naj se povsod organizira in oboroži Narodna zaščita, ki naj zasede občine, pošte, kolo-dvore itd., naj se vojaške akcije usmerijo izključno proti nemški vojski, naj se do nadaljnjega ustavijo vse sovražnosti proti italijanski vojski in končno še poudaril:

»S pomočjo narodne zaščite prevzemite v svojih krajih oblast. Skličite zborovanje vsega prebivalstva sredi vasi, mu sporočite: a) da je preostalo pregnati samo še Nemce, ker je Italija prestopila na stran zaveznikov in italijanska vojska zapuša naše kraje, b) da se mora oborožiti za preganjanje Nemcev in za zavarovanje ljudske oblasti ter meja Združene Slovenije, c) da na slovenskem ozemlju prevzame oblast Osvobodilna fronta in naj se ne dá begati od izdajalskih belogardistov, ki bi skušali nastopiti kot oblast.

Dokler ne postane popolnoma jasno, kakšna bo nemška okupacija, naj se doslej nekompromitirani tovariši ne razkrijejo in naj izvršuje oblast dosedanji terenski odbor. Čim pa se položaj tudi v tem pogledu razčisti, naj se vršijo nova javna zborovanja s svobodnimi volitvami narodnoosvobodilnih odborov...«¹

¹ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani (citiram: AMNO).

Že prve dni po kapitulaciji Italije je bilo v vstaji celo Slovensko Primorje. Ta je v večini krajev potekala tako, da so se pod vodstvom odbornikov OF oborožili prebivalci in skupaj z novoustanovljenimi enotami Narodne zaščite in redkimi partizanskimi enotami razoroževali odhajajočo italijansko vojsko, pregnali karabinerje, zasedli uradne zgradbe in vzpostavili legalno oblast ljudstva, ki jo je to izvrševalo preko terenskih odborov OF. Splošne oborožene vstaje v Slovenskem Primorju so vodili okrožni komiteji KPS in odbori OF, pred Gorico, kjer je nastala prava fronta pa še štab Primorske operativne cone.

»Dogodki po 8. septembru so predvsem pokazali, da je edina slovenska organizirana sila v Primorski Sloveniji Osvobodilna fronta. Ne samo, da so povsod nastopile samo organizacije OF, v pokrajinskem in krajevnem merilu, temveč so tudi vsi iskali in se obračali na OF... Plebiscit naroda je že v prvih urah po polomu Italije pokazal OF kot slovensko narodno oblast.

Naše organizacije so se povsod znašle in se postavile narodni vstaji na čelo...

Rezultat takoj prvih dni je bil tak, da je bil ves slovenski narod v Primorski Sloveniji pod orožjem in da je OF zajela prav vse, da je prodrla tudi v kraje, v katere prej iz tega ali onega razloga nismo prišli, predvsem v vsa mesta in večje kraje.«²

Nemci niso imeli dovolj vojske, da bi lahko takoj zasedli ozemlje, s katerega se je umaknila italijanska vojska, ni jim pa to bilo mogoče tudi in predvsem zaradi moči narodnoosvobodilne vojske, ki je v teh dneh izredno narasla.³ Tako je nastalo obširno osvobojeno ozemlje, ki se je raztezalo na sever vse do italijansko-nemške meje, na vzhod do Gorenjske, Dolomitov in dalje na Notranjsko in Dolenjsko, na jug v Hrvaško Istro, na zahod pa tja do predmestja Trsta, Tržiča, čez Goriška Brda do Krmina in čez Beneško Slovenijo do Čedad. Nemci so obvladali le večja mesta kot Trst, Gorico, Tržič, Videm, Čedad in Tolmin ter železniške proge.

Za narodnoosvobodilno gibanje osvobojeno ozemlje ni imelo zgolj vojaškega, temveč predvsem politični pomen. Politični in vojaški voditelji so namreč glede tega imeli pravilno stališče, da je osvoboditev določenega ozemlja izrednega pomena, ker se na njem vzpostavi legalna oblast ljudstva, opravi mobilizacija, poživi delo množičnih organizacij itd.

Tudi osvobojeno ozemlje v Slovenskem Primorju je doživljalo izreden politični razvoj. Čeprav je bilo obdobje »prve svobode« kratko, saj je v centralni Primorski trajalo komaj petnajst dni, pa so vendarle bile »splošna oborožitev in zanj zvezana mobilizacija, triumf OF kot edine politične sile in ustanovitev Narodnoosvobodilnega sveta... tri velike postavke dobe od 8. do 25. septembra.«⁴

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo se je ustanovil 11. septembra 1943, ko je v »Proglasu Primorskim Slovencem« objavil:

»Borba, ki jo je pred dvema letoma započela Osvobodilna fronta slovenskega naroda, se bliža svojemu zmagovitemu koncu. Zato se je iz vseh živih in borbenih sil, ki so doslej vodile naš osvobodilni boj na Primorskem, ustanovil Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot predstavnik primorskega ljudstva, da bi pod vodstvom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja

² Poročilo NOS za PS 9. X. 1943 v AMNO.

³ Boris Kidrič, 3. leto Osvobodilne fronte, str. 9.

⁴ Poročilo NOS za PS 9. X. 1943 v AMNO.

PRIMORSKO-SLOVENSKE

SLOVENSKI Osvobodilni in SLOVENSKE :
 I danes je bil prvi dan razpisne oblasti na Primorskem
EREDNO OSVOBODILNI SVET ZA PRIMORSKO SLOVENIJO
 Borba, ki jo je vodil dvema letoma nazadnje Osvobodilna fronta slovenskega naroda, se bilje s svojim mnogovrstnim konceptom na to, in vseh živih in borbenih siliki na dnolaj vodilo naš osvobodilni boj. Osvobodilni narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot vodilni slovenski narodni svet, ki je bil ustanovljen 1. septembra 1943, je bil ustanovljen v Priljubljeni ljudski vojski slovenskega naroda, ki je vodil slovenski narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. To vredno letoma nazadnje Osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je bil ustanovljen v Priljubljeni ljudski vojski slovenskega naroda, ki je vodil slovenski narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo.

Priljubljeni ljudski vojski slovenskega naroda

Priljubljeni ljudski vojski slovenskega naroda

EREDNO OSVOBODILNI SVET ZA PRIMORSKO SLOVENIJO

Podpredsednik: O. Jozef Vilfan

Tajnik: France Bevk

Člani:

Jelenc, France
 Kovač, Albin
 Kovač, Andrej
 Kovač, Dušan
 Kovač, Groga
 Kovač, Miro
 Kovač, Vinko

Lojzka Bratož
 Avgust Dugulin
 Ferdinand Marega
 Miro Špaccapan
 Vinko Markon

SPLOŠNO MOBILIZACIJA

Slovenski Osvobodilni in SLOVENSKE :
 I danes je bil prvi dan razpisne oblasti na Primorskem
 Osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je bil ustanovljen 1. septembra 1943, in je bil ustanovljen v Priljubljeni ljudski vojski slovenskega naroda, ki je vodil slovenski narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. To vredno letoma nazadnje Osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je bil ustanovljen v Priljubljeni ljudski vojski slovenskega naroda, ki je vodil slovenski narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo.

Osnutek proglasa NOS za Primorsko Slovenijo ob njegovi ustanovitvi

primorskega ljudstva in utrjevanje njegove narodne oblasti. V njem zbrani predstavniki iz vseh predelov Primorske, ljudje vseh poklicev in svetovnih naziranj, ljudje, ki so se na poziv Komunistične Partije Slovenije že pred dvema letoma začeli zbirati v Osvobodilni fronti in vse odtlej zvesto borili za naše narodno odrešenje.

Proglas, ki so ga podpisali predsednik dr. Jože Vilfan, podpredsednik pisatelj France Bevk, tajnik dr. Aleksej Bebler in 18 članov (Branko Babič, Anton Bajt, Julij Beltram, Stanko Bidovec, Lojzka Bratož, Avgust Dugulin, Albin Kovač, Andrej Kumar, Ferdinando Marega, Vinko Markon, Darko Marušič, Jože Mezgec, Roza Nemeč, Dušan Pirjevec, Groga Šinkovec, Miro Špaccapan, Anton Velušček in France Vuk), pravi na kraju, da »je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo sklenil kot svoj prvi ukrep splošno mobilizacijo« in pozval vse Slovence v Slovenskem Primorju v vrste narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.⁵

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je ob ustanovitvi štel 21 članov, se je na seji 20. septembra 1943 razširil še s 7 člani (Rudi Mahnič, Lojzka Trošt, Pavla Colja, Slavko Mohorčič, Rudolf Brajnik, Maks Lutman in dr. Danilo Lokar).⁶

Svoje delo je opravljal v glavnem na plenarnih sejah, na katerih je sprejemal tudi posamezne odloke. Ni pa bil samo neke vrste zakonodajni organ

⁵ Primorski poročevalec, II/9, 15. IX. 1943.

⁶ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

za Slovensko Primorje, odgovoren Izvršnemu odboru OF, temveč se je moral ukvarjati tudi z izvrševanjem posameznih odlokov. Zato je imenoval ožje telo, ki se je imenovalo Odbor Narodnoosvobodilnega sveta, v katerega so poleg predsedstva spadali tudi referenti za posamezne referate (vojska — Dušan Pirjevec, uprava — Anton Velušček, poljedelstvo — Julij Beltram, prosveta — France Bevk, finance — Rudolf Brajnik, gospodarstvo — Miro Špacapan, verstvo — Anton Bajt, zdravstvo — dr. Danilo Lokar in promet — Maks Lutman).⁷

Že ob svoji ustanovitvi je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal »odlok o mobilizaciji«, v katerem je odločil, da morajo vsi za orožje sposobni moški od 18. do 45. leta takoj vstopiti v vrste NOV in POJ, medtem ko je vse drugo prebivalstvo dolžno z vsemi silami sodelovati v tej splošni mobilizaciji in da se iz vrst žena in deklet sprejemajo prostovoljci za Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije.⁸

Vsebina tega odloka se bistveno loči od vsebine razglaša o splošni mobilizaciji, ki sta ga 11. septembra 1943 izdala Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Glavno poveljstvo NOV in POS v tem, da vpokliče mladeniče šele z 18., medtem ko razglas že s 17. letom starosti.⁹

15. septembra 1943 je izdal »odlok o volitvah občinskih narodnih osvobodilnih odborov«, v katerem je odločil, da »o vseh zadevah javnega življenja sklepajo in izvrševanje teh sklepov nadzorujejo vsi nad 18 let stari državljani, moški in ženske brez vsake razlike. Te pravice pa nimajo narodni izdajalci in pravi fašisti.« V ta namen se državljani zbirajo na občinske in vaške zборе. Sklepe občinskih zborov izvršujejo na prvi stopnji trinajstčlanski občinski narodnoosvobodilni odbori, sklepe vaških zborov pa krajevni narodnoosvobodilni pododbori. Vse te organe izvolijo občani, oziroma vaščani na občinskih, oziroma vaških zbora z javnim glasovanjem. Volitve morajo pripraviti terenski odbori OF, oziroma kjer še teh ni, okrožni odbori OF. V ta namen se z istim odlokom obnove »stare občine v tistih mejah, kakor so bile pred okupacijo in pred posegom okupatorja v njih razdelitev.«¹⁰

V istem času je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal »odlok o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov«, po katerem »narodno oblast v Primorski Sloveniji izvajajo na drugi stopnji okrožni narodnoosvobodilni odbori«, ki jih začasno imenuje Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Po tem odloku se je Slovensko Primorje delilo na devet okrožij (goriško, ajdovsko, komensko, pivško, brkinsko-istrsko, tržaško, briško, idrijsko in tolminsko), katerih področja so se ujemala s področji okrožnih odborov OF.¹¹ 19. septembra 1943 pa je dal navodilo okrožnim odborom OF, naj privzamejo toliko članov, da bo njih skupno število sedem in mu sporoče imena, da bo tako izpopolnjene odbore potrdil za okrožne narodnoosvobodilne odbore.¹²

Od obeh odlokov je le prvi delno v soglasju z dotlej izdanim »odlokom o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju«, ki ga je 17. maja 1942 izdal Izvršni odbor OF. Ta namreč nikjer ne določa volitev v

⁷ Poročilo NOS za PS 19. IX. 1943 v AMNO.

⁸ AMNO; Primorski poročevalec, II./9, 15. IX. 1943.

⁹ Šnuderl, Dokumenti, str. 67.

¹⁰ AMNO; Primorski poročevalec II./10, 4. X. 1943.

¹¹ AMNO.

¹² AMNO.

občinske narodnoosvobodilne odbore, še manj pa postavljanje okrožnih narodnoosvobodilnih odborov, marveč le volitve krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.¹³

Ko se je sredi septembra 1943 dr. Aleš Bebler pripeljal z letalom izpred Gorice v Izvršni odbor OF na centralnem slovenskem osvobojenem ozemlju in mu poročal o splošni oboroženi vstaji primorskega ljudstva, je Vrhovni plenum OF 16. septembra 1943 izdal proglas, s katerim je proglasil priključitev Slovenskega Primorja k svobodni in demokratični Jugoslaviji, hkrati pa je italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju zagotovil avtonomijo. Istega dne je izdal odlok, s katerim je poveril za javno upravo na primorskem ozemlju Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in je to ozemlje izvzel iz območja Upravne komisije pri IOOF za osvobojeno slovensko ozemlje. Obenem je pritegnil v svoj sestav tudi predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo.¹⁴

Največ odlokov je bilo sprejetih na seji dne 21. septembra 1943, ki so — navedeni po zaporedni vrsti obravnavanja in sprejetja — tile:

»Odlok o italijanski liri kot o začasnem plačilnem sredstvu«, ki odloča, da ostane italijanska lira do nadaljnjega na vsem področju Primorske Slovenije zakonito plačilno sredstvo in da bo kaznovan vsak poskus njenega razvrednotenja.¹⁵

»Odlok o denarnih zavodih«, ki določa, da ostanejo vsi denarni zavodi do nadaljnega zaprti in da smejo izjemno na predlog občinskega in z odobrenjem pristojnega okrožnega narodnoosvobodilnega odbora izplačevati denarne vloge, kolikor so potrebne za življenje ali obratovanje.¹⁶ Podoben odlok je že 17. septembra 1943 sprejel Odsek za finance pri Upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje.¹⁷

»Odlok o davkih«, s katerim so odpravljeni vsi davki, ki jih je pobiral okupator in se pobira le narodni davek, ki se plačuje od prejemkov in sicer v višini 1 do 10 % prejemkov. Davek se pobira vsak mesec in določanje odstotka obdavčenja in sploh odmerjanja davka je prepuščeno občinskim narodnoosvobodilnim odborom.¹⁸ Izdaje tega odloka je oprto na »odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o narodnem davku«, ki je bil objavljen 1. X. 1941 v Slovenskem poročevalcu.¹⁹

»Odlok o volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda« odloča na osnovi »razglasa o razpisu volitev v zbor odposlancev slovenskega naroda«, ki ga je izdal Izvršni odbor OF že 11. septembra 1943, da bodo volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda od 21. do 26. septembra 1943 in da bo vsaka občina, ki šteje do 2000 prebivalcev, volila enega odposlanca in za vsakih nadaljnjih začelih tisoč prebivalcev še enega odposlanca, vsak bataljon ali odred pa bo izvolil dva odposlanca. Volitve se opravijo na javnih zborovanjih in jih izvajajo občinski narodnoosvobodilni

¹³ Snuderl, Dokumenti, str. 43.

¹⁴ Istotam, str. 83 in 85; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

¹⁵ AMNO; Primorski poročevalec II./10, 4. X. 1943.

¹⁶ Istotam.

¹⁷ Snuderl, Dokumenti, str. 89.

¹⁸ AMNO.

¹⁹ Snuderl, Dokumenti, str. 24.

Vrhovni plenum
Osvobodilne fronte
slovenskega naroda

P R O G L A S

1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglašajo priključitev slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.

2. Italijanski narodni uspehi na priključenem ozemlju je zajamčena avtonomija. O izvešni avtonomije bodo razpravljali pooblašeni zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro se bodo dovoljevale razmere.

Predsednik Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte

JOSEF VIHAR l. r.

Politični sekretar
Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte

MORIS KIŠIČ l. r.

Navedeni člani Plenuma

Dr. Marijan Breceelj

Tone Fajfar

Jože Juras

Edvard Kardelj

Edvard Kocbek

Franco Leskošek

Franjo Lubej

Zoren Polič

Jože Ribič

Dušan Štepec

Franco Svetek

Dr. Maks Študenčič

Dr. Milado Vavpetič

Na položaju, dne 16. septembra 1943.

Proglas Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega Primorja k Združeni Sloveniji

odbori oziroma komande bataljonov in odredov.²⁰ Medtem ko je Izvršni odbor OF določil, da voli področje vsakega terenskega odbora OF, ki šteje do 500 prebivalcev po enega, za vsakih nadaljnjih začetih pet sto prebivalcev pa še enega odposlanca, pa ta odlok na osnovi razdelitve Slovenskega Primorja na občine določa za ključ štirikrat večje število prebivalcev.²¹

»Odlok o družinskih in krstnih imenih«, ki razveljavlja vse predpise, s katerimi je okupator spremenil in popačil slovenska družinska imena in določa, da se bo uradni prepis izvršil pozneje, ko bo čas to dopuščal.²²

»Odlok o veleposestvih«, s katerim se brez vsake odškodnine razlašajo vsi veleposestniki okupatorskih narodnosti, družba »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie«, italijanske banke, ki so lastnice slovenske zemlje ter veleposestniki narodni izdajalci. Upravo nad razlaščenimi gozdnimi veleposestvi prevzame neposredno Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, iz gozdnih veleposestev pa se izločijo in pridejo v last občanov sosednih občin primerni deli gozdov, ki so potrebni za njihovo kmečko gospodarstvo, vsa druga veleposestva pa se razdelijo tistim, ki zemljo potrebujejo za preživljanje sebe ali svoje družine. Delitev razlaščene zemlje vodijo razlastitveni odbori, ki jih volijo upravičenci na javnih zborovanjih, razlastitev pa postane veljavna, ko jo potrdi Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo.²³

Ta revolucionarni odlok sloni na »odloku o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorju«, objavljenem 6. aprila 1942 in »uredbi o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov«, sprejeti 1. junija 1942. Oba je izdal Izvršni odbor OF, ko se je spomladi 1942 ustvarilo v Ljubljanski pokrajini prvo osvobojeno ozemlje in sta se tudi izvajala.²⁴

Sloni pa tudi na revolucionarni zahtevi primorskih kmetov. V januarju 1943 so bile v okrožjih kmečke konference, na katerih so kmetje — člani OF razpravljali o problemih na podeželju in postavili ustrezne zahteve. Tako so na primer v goriškem okrožju vse kmečke konference postavile zahtevo po odstranitvi tujih kolonov in podelitvi te zemlje domačinom. Vse so tudi zahtevale, naj se veleposestniška zemlja razdeli ne glede na veleposestnikovo narodnost. Povsod je bila odklonjena obvezna oddaja pridelkov tujemu režimu in postavljeni predlogi za modernizacijo poljedelstva.²⁵ Na konferencah, ki so bile v dolini Bače, so kmetje zahtevali izgon vseh tujcev, tako javnih uslužbencev kot tujih posestnikov, ki so na posestvih pregnanih slovenskih rodoljubov, odstranitev vseh zakonov in odredb, ki smrdijo po fašizmu itd.²⁶ Zanimive so bile zahteve kmetov iz Vipavske doline:

»... kmetje z Vipavskega preko svojega lista »Kmečki glas« postavljamo te naše težnje in predloge, ki naj bi se takoj po končani vojni uresničile:

1. razveljavljenje vseh nakupov posestev s strani zloglasne družbe Ente in izročitev posestev prejšnjim gospodarjem, če tega posestva niso zapravili po lastni krivdi, ampak da je tu bil nek pritisk italijanskih imperialističnih raznarodovalnih ciljev;

²⁰ AMNO.

²¹ Šnuderl, Dokumenti, str. 78.

²² AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

²³ Istotam.

²⁴ Šnuderl, Dokumenti, str. 41 in 46—47.

²⁵ Poročilo OK KPS Gorica, 25. I. 1943 v AMNO.

²⁶ Poročilo OK KPS za Baško dolino, 2. II. 1943 v AMNO.
Kmečki glas — prim. izdaja, I/1, 1. VI. 1943.

2. izgon vseh italijanskih kolonov z naše slovenske zemlje. Pusti naj se jim, da odneso ali odpeljejo vse svoje imetje (premično), ako se niso v borbi slovenskega naroda kompromitirali s kakimi podlimi posli kakor: izdajstvom, zasramovanjem in podobno;

3. razlastitev tujih veleposestnikov in razdelitev zemlje malim kmetom, predvsem tistim, ki so se v tej borbi izkazali za najvrednejše;

4. črtanje vseh zaostalih davkov in državnih dolgov, znižanje davkov in brezobrestno posojilo...²⁷

Odlok loči gozdna in druga veleposestva, pri čemer pri prvih ne misli na izključno gozdna veleposestva, marveč taka veleposestva, ki imajo poleg njiv, travnikov in pašnikov večje površine gozdov, ki pa kljub dodelitvi dela teh upravičencem, še vedno ostanejo nerazdeljene večje površine, nad katerimi prevzame upravo Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Upravičenci do gozdov so »kmečki posestniki, ki potrebujejo gozd za svoje gospodarstvo, to je oni, ki posedujejo zemljo (njive, pašnike in travnike) ali ki jim bo dodeljena zemlja razlaščenih veleposestev, a nimajo dovolj gozda, da bi krili iz njega svoje potrebe po kurivu. Ne more biti upravičenec nekdo, ki nima zemlje.« Upravičenci do zemlje pa so predvsem oni, ki so jo dotlej obdelovali, to je koloni, najemniki, hlapci, dekline, dninarji itd. V smislu odloka se razdeli tudi inventar in gospodarska poslopja. Vendar je to prepuščeno upravičencem samim, za katere bi bilo najbolje, »da inventarja in gospodarskih poslopj sploh ne razdele, da raje ustanove zadrugo, katere člani bi bili vsi upravičenci in ki bi upravljala ta gospodarska poslopja tako, da bi bila v korist vsem«. Isto velja tudi za inventar, posebno za stroje. Odločitev pa prepušča upravičencem. »Kakor si bodo razdelili, tako naj pa imajo. Kajti ni v skladu z ljudsko demokracijo, da bi silili ljudstvo v nekaj kar samo noče. Ljudstvo naj samo spozna, kaj je najbolje in samo odloči, kaj hoče...«²⁸

»Odlok o živinoreji«, ki odloča, da so razveljavljene vse »odločbe, ki so omejevale svobodo slovenskih živinorejcev, da gojijo katerekoli pasme ali drugo živino.«²⁹

Tudi na seji 22. septembra 1943 je bilo sprejetih več odlokov. Poleg dveh manj pomembnih odlokov (»odlok o pridružitvi občine Šturje občini Ajdovščina« in »odlok o postavitvi Jožeta Petriča za verskega referenta«)³⁰ so bili sprejeti:

»Odlok o razglaševanju odlokov NOS«, ki začasno urejuje razglaševanje odlokov NOS za PS z objavo na oglasni deski in na občinskem zboru, dokler se v ta namen ne ustanovi poseben uradni list.³¹

»Odlok o povračilu škode, nastale kot posledica narodnoosvobodilne borbe«, ki določa, da se bo vsa škoda, nastala na ozemlju Primorske Slovenije kot posledica vojaških operacij osvobodilnega boja slovenskega naroda ali sovražnikovih represalij, vrnila prizadetim po

²⁷ Osnutek članka v AMNO; članek v »Kmečkem glasu« — prim. izdaja, I/2, 20. VIII. 1943.

²⁸ Osnutek brošure »Odloki Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in njihova razlaga« v AMNO.

²⁹ AMNO; Primorski poročevalec II/10, 4. 10. 1943.

³⁰ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

³¹ AMNO.

končani vojni iz narodnih sredstev in da bo žrtvam osvobodilnega boja takoj dana vsa možna podpora.³²

»Odlok o matrikah«, ki določa, da izpiski iz matričnih knjig, katere vodijo župni uradi na ozemlju Primorske Slovenije po predpisih cerkvenega prava, veljajo do nadaljnjega tudi za državna oblastva in da se za čuvanje arhivov bivših italijanskih matričnih uradov postavlja župni uradi, ki vodijo do nadaljnjega matrične knjige tudi za državljane, ki niso katoliške vere. Izdaja tega odloka je bila nujna, ker so ob kapitulaciji Italije prenehali delovati posebni italijanski anagrafski uradi, ki so vodili matrične knjige.³³

»Odlok o prevzemu imovine italijanske države«, ki določa, da vsa premična in nepremična imovina italijanske države na ozemlju Primorske Slovenije preide v last slovenskega ljudstva in naroča, naj jo krajevni narodnoosvobodilni odbori takoj popišejo, medtem ko bodo odloki o njenem upravljanju in razpolaganju izdani pozneje.³⁴

Z izdajo teh odlokov je bilo zakonodajno delo za sedaj zaključeno, ker se je že 22. septembra 1943 začela nemška septembrska ofenziva proti osvobodjenemu ozemlju v osrednjem delu Slovenskega Primorja.

Delo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo pa se v dneh »prve svobode« ni omejevalo zgolj na izdajanje odlokov, marveč so se njegovi člani vrgli tudi na delo za aktivizacijo politične in narodne zavesti primorskega ljudstva, ki jo je italijanski imperializem dušil nad štiriindvajset let. Po krajih so v teh dneh bila številna zborovanja, tako imenovani mitingi. Posebno dobro sta uspela mitinga v Ajdovščini in Vipavi, na katerih je dr. Jože Vilfan govoril o delu, pisatelj France Bevk pa o pomenu Osvobodilne fronte slovenskega naroda za primorsko ljudstvo, medtem ko je Dušan Pirjevec govoril o vlogi Komunistične partije Jugoslavije v osvobodilnem boju. Prav tako dobro je potekel miting v Rihemberku (danes Branik), kjer je poleg dr. Jožeta Vulfana in Franceta Bevka govoril še Anton Velušček, v Črničah pa se je mitinga udeležila tudi četa Črnogorcev, bivših internirancev in se je razvil v pravo narodno slavo. Zborovanja v Idriji, ki ga je vodil Branko Babič, se je udeležilo do tri tisoč ljudi iz mesta in okolice, zborovanja v Cerknem pa preko tisoč ljudi. Taka zborovanja so bila tudi drugod in so jih organizirali okrožni in rajonski komiteji KPS ter vojska.³⁵

Terenski, rajonski in okrožni odbori OF v kratkem obdobju »prve svobode« niso mogli uresničiti vseh odlokov in navodil Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Vendar pa je bil »odlok o mobilizaciji« uresničen v zelo kratkem času in je do sovražne ofenzive oziroma še v njej nastalo devet primorskih partizanskih brigad. Tako sta v sestavu XIV. divizije NOV in POJ nastali Brkinska ali Snežniška in Istrska brigada v Slovenski Istri, v sestavu Primorske operativne cone pa so nastale Goriška, Kosovelova, Tržaška, Gregorčičeva, Vojkova, I. Soška in II. Soška brigada in več odredov. V tem času je v Slovenskem Primorju šlo vse v partizane — žene in celo starci, ne pa zgolj mladeniči in moške. Izobilje orožja, sovražstvo do fašizma in odlično delo odborov in aktivistov OF in KPS je ustvarilo ogromno partizansko vojsko, ki je v dneh »prve svobode« sploh ni bilo mogoče organizacijsko zajeti in ki ji

³² AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

³³ AMNO.

³⁴ Istotam.

³⁵ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

Zborovanje v Rihemberku 18. IX. 1953. Govori France Bevk

je manjkal zlasti izkušen poveljniški kader. Zato je moral vsak okrožni komite KPS dati najmanj enega svojih članov v vojsko,³⁶ kamor je odšlo na primer tudi celotno primorsko Poverjenišтво Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo. In ne samo to. Vsi odbori OF so se v tem času v glavnem ukvarjali zgolj z rekrutacijo vojske — saj v tem času ni bilo v Slovenskem Primorju nobene zaledne vojaške oblasti — in organiziranjem zborovanj, medtem ko so reševanje drugih vprašanj nujno morali odlagati na poznejši čas.

Druga taka naloga, ki bi jo bilo treba hitro izvršiti, so bile volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda, ki bi se po že omenjenem odloku morale opravljati v času od 21. do 26. septembra 1943. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je o njih razpravljal na svoji seji 20. septembra 1943. Slovensko Primorje bi naj poslalo v zbor odposlancev slovenskega naroda okrog 200 odposlancev — okrog 30 bataljonov bi izvolilo 60, teren pa drugih 140 odposlancev in sicer tako, da bi na vsakih 2000 ljudi prišel po en odposlanec, iz vsakega mesta pa bi bil poslan še po en odposlanec. Ker je seja ugotovila, da je do 26. septembra 1943 rok za izvedbo volitev prekratek, je sklenila, da bo za sedaj dovolj, če bo pripravljenih 100 odposlancev in da se s pripravljanjem začne v centralnem delu Slovenskega Primorja. Ponovno je o volitvah razpravljaj prihodnji dan, ko je določil kandidate svojih članov in sklenil, da bodo tam, kjer se volitve ne bodo mogle opraviti (Trst, Gorica itd.), odpo-

³⁶ Direktive PK KPS za Primorsko, 15. IX. 1943 v AMNO.

slanci imenovani.³⁷ Volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda je prekinila sovražna ofenziva. Ko so Nemci 24. septembra bombardirali Ajdovščino, so se centralni forumi narodnoosvobodilnega gibanja Slovenskega Primorja — med njimi tudi predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta — umaknili iz Stomaža in prebili noč od 24. na 25. september nad vasjo in se naslednji dan premaknili čez pobočja Čavna proti Trnovskemu gozdu ter se ustavili v bližini vasi Dol pri Otlici.³⁸ Tu je Pokrajinski komite KPS za Primorsko Slovenijo 25. septembra 1943 napisal poročilo Centralnemu komiteju KPS, v katerem je poročal med drugim:

»Volitve v Zbor odposlancev so seveda povsod prekinjene. Kolikor nam je znano, je bilo izvoljenih že kakih 10 do 20 odposlancev in so bile volitve povsod v teku. Vendar nam teh odposlancev ne bo mogoče zbrati niti pravčasno odpraviti na pot. Glede naše delegacije torej stvar stoji zelo slabo...«³⁹

V primeru, če se zbor odposlancev ne bi dal odložiti za kakih deset dni, predlaga, da bi avion, ki so ga rešili, do 30. septembra prepeljal na centralno slovensko osvobodjeno ozemlje Franca Leskoška, ki je pred nekaj dnevi prišel v Slovensko Primorje in predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta. Naslednji dan, to je 26. septembra zjutraj bi moral kurir Rastko Bradaškija prepeljati poročilo, 27. septembra bi se vrnil in naslednji dan začel s prevozom odposlancev. Toda ta se zaradi megle ni mogel dvigniti z zasilnega letališča pod Križno goro desno od Otlice. Zato je bilo tega dne sklenjeno, da se bo poskusilo s poletom naslednji dan. Obenem je Franc Leskošek poročal Centralnemu komiteju KPS:

»Odposlance na konferenco ne moremo poslati. Prvič nimamo zveze s terenom, kjer so že izvoljeni odposlanci, po večini pa še niso bili izvoljeni, ker bi se morale volitve vršiti danes in včeraj, ki pa se zaradi nemškega napada niso vršile.«⁴⁰

Tudi 27. septembra ni bilo nič s poletom, ker jih je nemški pritisk na oddaljenejši vasi potisnil v globino Trnovskega gozda proti Kozjim stenam, letalo pa so Nemci našli in ga uničili. 28. septembra je Rastko Bradaškija s šestimi spremljevalci krenil peš proti Centralnemu komiteju KPS. Toda bili so napadeni in padlo je vseh šest spremljevalcev, medtem ko je bil sam ranjen in je šele čez nekaj dni nadaljeval pot.⁴¹

Sovražnik je isti dan napadel tudi centralne forume osvobodilnega gibanja Slovenskega Primorja na Kozjih stenah, kjer sta padla dva spremljevalca. Zato so ti krenili proti Hudemu polju in se 30. septembra razdelili na delo: Franc Leskošek je krenil proti Idriji, da dobi zvezo z Gorenjsko in Dolomiti, drugi pa v Mrzlo rupo.⁴²

Dan pred tem, to je 29. septembra 1943 je iz Tater v Brkinih odšlo na zbor 28 odposlancev iz Brkinov in Slovenske Istre. Tu je namreč Okrožni odbor OF Brkini-Slovenska Istra odposlance določil, o čemer je 7. oktobra 1943 poročal:

³⁷ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

³⁸ France Bevk, Pot v svobodo, Ljubljana 1953, str. 92.

³⁹ Arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (citiram: ACKZKS).

⁴⁰ Istotam.

⁴¹ Titova štafeta letalcev, Slovenski Jadran II./21, 22. V. 1953.

⁴² Poročilo Franca Leskoška-Luke 30. 9. 1943 v ACKZKS. France Bevk, citirano delo.

»Prejeli smo direktive o izvedbi volitev. Toda vojaške naloge nam niso dopuščale, da bi iste izvedli. Prispale so naknadno tudi neke direktive o nekih spremembah in za odpošiljatev odposlancev v Državni zbor, toda nismo prejeli pismenih, pač pa ustmeno. Bil je prisoten tovariš Vlado, član PK KPS za Primorsko (Branko Babič — op. T. F.), ki nam je tolmačil.

Na podlagi teh direktiv smo poslali 28 odposlancev na osvobojeno ozemlje. Ker nismo mogli izvesti volitev, smo te odposlance imenovali. Poslanci so bili iz vseh rajonov okrožja.«⁴³

Odposlanci so šli peš čez Čelje in Bač na Mašun, odkoder so se s kamionom odpeljali čez Stari trg in Livold, kjer so prenočili in se šele 30. septembra zvečer odpeljali v Kočevje.⁴⁴

Tu je od 1. do 3. oktobra zasedal Zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je bil »v slovenski narodni zgodovini prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor« in se je »enodušno in z velikanskim navdušenjem izrekel za novo demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo«. Izvolil je tudi delegacijo za II. zasedanje AVNOJ, ki je med drugim potrdilo proglas Vrhovnega plenuma IOOF o priključitvi Slovenskega Primorja k demokratični federativni Jugoslaviji.⁴⁵

Sovražna ofenziva, ki se je začela 22. septembra in je zajela Kras, Vipavsko dolino, Nanos, Trnovsko planoto in Banjško planoto, je razbila del novonastalih enot in zasegla mnoga vojaška skladišča, ni pa prizadejala večjih izgub narodnoosvobodilni vojski. Nedotaknjeno je ostalo obsežno osvobojeno ozemlje Goriških Brd, »Kobariške republike« in Cerkljanskega, pa tudi bivše centralno osvobojeno ozemlje je bilo še naprej kontrolirano po narodnoosvobodilnih enotah. 2. oktobra se je ofenziva nadaljevala proti Pivki, Brkinom in Slovenski Istri ter dalje proti Hrvatski Istri. Tu so bile žrtve narodnoosvobodilne vojske večje, razbile pa so se v glavnem tudi vse enote na tem področju.

3. oktobra 1943 je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal poziv, v katerem je pozval narodnoosvobodilne odbore, naj nadaljujejo pred dnevi oklicano mobilizacijo, posebno v onih krajih, kjer se do tedaj še ni opravila, naj že mobilizirane čete rušijo ceste, železnice itd., pri čemer jim naj pomaga vse civilno prebivalstvo.⁴⁶

Čez dva dni, to je 5. oktobra pa je njegovo predsedstvo na seji sprejelo dva odloka (oba sta po sklepu seje datirana s 4. X. 1943, kakor je datirana številka Primorskega poročevalca, v katerem sta izšla⁴⁷), ki sta oba v zvezi s posledicami, ki jih je, ali ki bi jih lahko pustila minula sovražna ofenziva. Tako:

»Odlok o obrambi slovenskega naroda«, s katerim prepo-veduje vse Osvobodilni fronti sovražne politične in druge organizacije kot škodljive za osvobodilni boj slovenskega naroda, nošenje in izpostavljanje vseh sovražnih znakov, odlikovanj, zastav itd., tiskanje in širjenje sovražnih sestavkov in napisov, predvajanje sovražnih filmov in gledaliških predstav in končno vsakršno sovražno ustno agitacijo.⁴⁸ Izdanje tega odloka, ki spominja na »Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega

⁴³ AMNO.

⁴⁴ Marija Tul: »Živeli Primorci«, Borec, V. 1953, str. 267—168.

⁴⁵ Snuderl, Dokumenti, str. 95—97.

⁴⁶ Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

⁴⁷ Zapisniki sej NOS za PS v AMNO.

⁴⁸ AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

naroda in njegovega gibanja za osvoboditev« iz jeseni 1941, »izjavo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet« 27. maja 1942 in »Odlok o prepovedi razširjanja protinarodnega tiska« konec maja 1942,⁴⁹ je bilo nujno potrebno, ker se je v tem času že snovalo Slovensko domobranstvo, ki si je prizadevalo, da se iz Ljubljanske pokrajine razširi še v Slovensko Primorje.

»Odlok o vojnih sodiščih«, s katerim se pri vsaki brigadi in odredu na ozemlju Primorske Slovenije ustanavlja vojno sodišče, ki je do nadaljnjega edina sodna oblast na ozemlju Primorske Slovenije. Brigadna sodišča so pristojna za sojenje vsem pripadnikom brigade, odredna pa za sojenje vsem pripadnikom odreda in drugim krivcem, ki izvrše kaznivo dejanje ali so prijeti na področju odreda. Oboja sodišča postavlja Glavni štab NOV in POS, štab Primorske operativne cone pa ima pravico kazni spremeniti ali pa obsojenca pomilostiti.⁵⁰

Ko pa je bila Primorska operativna cona 6. oktobra 1943 ukinjena, so njene pravice prešle na Operativni štab za Zahodno Slovenijo, ki je bil ustanovljen že 18. septembra 1943. Ker pa je del primorskega ozemlja (Brkini in Slovenska Istra) spadal v vojaškem pogledu pod štab XIV. divizije NOV in POJ, so tam te pravice prešle na ta forum.⁵¹

Ta odlok se je opiral na »Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč«, ki ga je 5. avgusta 1943 izdal Glavni štab NOV in POS.⁵² Ta je določal, da brigadna in odredna sodišča, ki se naj ukvarjajo le z najnujnejšimi primeri, medtem ko bodo druge primere reševala redna sodišča po osvoboditvi, postavlja Glavni štab NOV in POS, ki ima tudi sodni oddelek.⁵³ Z ustanovitvijo zaledne vojaške oblasti (komand vojnih področij in komand mest) so bila 15. septembra 1943 ustanovljena stalna vojaška sodišča pri področjih. Istega dne je Glavni štab NOV in POS postavil za območje vseh vojnih poveljstev Višje vojaško sodišče, ki je bilo drugostopno sodišče za vsa obstoječa sodišča.⁵⁴ Z ustanovitvijo zaledne vojaške oblasti v Slovenskem Primorju (Idrijsko in Tolminsko vojno področje) po 17. oktobru 1943, sta bili tudi tu ustanovljeni področni vojni sodišči.⁵⁵

Tako se je organizacija sodne oblasti v Slovenskem Primorju nekaj časa razlikovala od one v centralni Sloveniji predvsem v tem, da je tu štab Primorske operativne cone oziroma Operativni štab za Zahodno Slovenijo imel del onih pravic, kot v centralni Sloveniji Glavni štab NOV in POS oziroma Višje vojaško sodišče. Temu so vzrok predvsem slabe zveze med ustreznimi političnimi in vojaškimi ustanovami ter pomanjkanje strokovno izobraženih pravnikov. Tako je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo šele v prvi polovici oktobra 1943 dobil ustrezne odloke Glavnega štaba NOV in POS in so zato tudi ne samo razumljive, ampak celo nujne in koristne nekatere razlike v organizaciji in poslovanju sodišč. To sta bila zadnja odloka, ki ju je izdal Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo oziroma njegovo predsedstvo.

Centralni komite KPS se ni strinjal s to primorsko »samostojno zakonodajo«, ker je bila večina teh odlokov že izdana predvsem 1942. leta za celotno

⁴⁹ Šnuderl, Dokumenti, str. 22–23, 45–47 in 49.

⁵⁰ AMNO; Primorski poročevalec, II./10, 4. X. 1943.

⁵¹ NOS za PS — Operativnemu štabu za Zahodno Slovenijo, 11. X. 1943 v AMNO.

⁵² Šnuderl, Dokumenti, str. 73.

⁵³ Istotam, str. 76.

⁵⁴ Istotam, str. 80–82.

⁵⁵ Navodilo Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo, 18. X. 1943 v AMNO.

Slovenijo in se je v glavnem izvajala na prvem osvobojenem ozemlju. Pokrajinski komite KPS za Primorsko Slovenijo je odgovoril:

»Naša samostojna zakonodaja« ni bila posledica kakega primorskega »separatizma«. Bila je izvedena v duhu in na podlagi zakonodajnih ukrepov IOOF iz let 1941 in 1942 (razlastitev veleposestev, odškodnina žrtvam fašističnega terorja, represija proti sovražnikom osvobodilnega boja itd.). Bili smo prepričani, da na podlagi polnomočij, ki jih je od Vrh. plenuma dobil NOS za PS, ne le moremo, temveč, moramo utrjevati našo oblast z naglimi ukrepi demokratičnega značaja. Iz datumov odlokov zato lahko razvidite, da so vsi sklenjeni po povratku tov. Beblerja od vas.«⁵⁶

Vendar pa je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo že pred tem uvidel, »da je bilo napak v besedilu odlokov pozabljeni, da so storjeni na podlagi prejšnjih odlokov IOOF«.⁵⁷ Zato je to popravil v članku »OF je zvesta svojemu programu«, ki je bil objavljen v Primorskem poročevalcu in kjer pravi:

»V duhu dosledno demokratičnega značaja Osvobodilne fronte slovenskega naroda je izdal na področju Primorske Slovenije Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo vrsto odlokov takoj, ko je bila ta pokrajina očiščena okupatorjev. Vsi ti odloki so bili izdani v duhu programa OF in odlokov IOOF, ki so izšli že lani in predlani. Kar je IOOF in Plenum OF kot najvišja oblast in vodstvo slovenskega naroda sprejel v svoj program že ob svojem nastanku ali pa v teku svojega delovanja, to je NOS na svojem področju realiziral in konkretiziral s podrobnejšimi določbami takoj, ko mu je bila dana prva prilika.«⁵⁸

Volitve narodnoosvobodilnih odborov

Medtem ko je bilo politično življenje v obdobju »prve svobode« v nekaterih primerih zelo razgibano, pa so se volitve v občinske narodnoosvobodilne odbore in vaše pododbore opravljale počasi. Temu je bila vzrok že omenjena preobremenjenost okrožnih komitejev KPS in okrožnih odborov OF z vojaško-organizacijskim delom, poleg tega pa še pomanjkanje dobrih zvez med njimi in osrednjimi organi narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju, saj je ta zveza (kurirji, pošiljanje funkcionarjev v pomoč itd.) obstajala samo, kolikor je to potreboval štab Primorske operativne cone in kolikor je ta mogel to izvesti. Tako odloki in navodila niso pravočasno prihajali v vse predele Slovenskega Primorja in Narodnoosvobodilni svet ni mogel kontrolirati njihovega izvajanja in pri tem nuditi svoje pomoči.⁵⁹

Že kmalu po izdanih odlokih je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal v razpravi »Občinski narodnoosvobodilni odbori, njihov značaj in njihove naloge« smernice za delo osnovnih organov ljudske oblasti. V njih pravi:

»Značaj NOO. Naši občinski NOO so izvršilni organi ljudske oblasti. To pomeni, da izvršujejo sklepe ljudstva, zbranega na občinskem zboru... Občani lahko posameznega člana kot tudi ves občinski NOO vsak čas zamenjajo, če ne uživa njihovega zaupanja. To je druga velika

⁵⁶ PK KPS za Primorsko Slovenijo, 1. XI. 1943 v AMNO.

⁵⁷ Istotam.

⁵⁸ Primorski poročevalec, II./11, 20. X. 1943.

⁵⁹ NOS za PS, 9. X. 1943 v AMNO.

razlika med starimi občinskimi odbori in našimi občinskimi NOO. Naši občinski NOO morajo biti čisto ljudski. Sestavljati jih morajo ljudje iz ljudstva, tega ljudstva, ki je bilo vse doslej obsojeno na molk in odri-njeno vstran.« Ko govori o njihovi osnovni nalogi, pravi: »... zavest, da si sam kroji svojo usodo, da je sam odgovoren, če si jo slabo kroji, to je zavest svobodnega človeka, ki je član svobodnega naroda. Buditi vedno in po-vsod to zavest, vzdrževati ljudstvo v stalni borbenosti, da bo znalo braniti svojo oblast in svojo svobodo pred vsemi sovražniki, zunanjimi in notranjimi, to je glavna naloga občinskih NOO. To je tudi najvažnejša razlika med starimi občinskimi odbori in našimi občinskimi NOO. Stari občinski odbori so imeli samo upravne naloge. Krajevni NOO pa imajo poleg upravnih tudi zelo važne politične naloge.

Politične naloge NOO. Katere so trenutno najvažnejše naloge občinskih NOO? Danes je najvažnejša naloga nas vseh neizproсна borba proti našim zunanjim in notranjim sovražnikom... Nič manj važna ni borba proti raznim sebičnežem in špekulantom, ki nočejo razumeti, da današnja doba ni niti naj-manj čas za sebičnost in špekulacijo...

Upravne naloge NOO. Katere so upravne naloge občinskih NOO? Prva upravna naloga v današnjem trenutku je evidenca vojnih obveznikov... Druga upravna naloga je sodelovanje z NOV, mobilizacija vseh gospodarskih mož-nosti občine za NOV... Tretja upravna naloga v današnjem času je najti sredstva za pomoč žrtvam narodnoosvobodilnega boja... Četrta naloga občinskih NOO je odmerjati in pobirati narodni davek...«⁶⁰

O nalogah okrožnih narodnoosvobodilnih odborov pa govori okrožnica Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 27. oktobra 1943:

»Okrožni NOO so predvsem upravni organi. Politične funkcije naj izvršujejo okrožni odbori OF (agitacija, sklicevanje mitingov, sprejemanje in razširjanje literature itd.)... To pa ne pomeni, da ne bi imeli okrožni NOO političnih nalog. Saj ima vsa naša borba politični značaj... Glavna naloga naših okrožnih NOO je organizirati občinske NOO, voditi in kontrolirati njihovo poslovanje... Vaše naloge so v glavnem iste kot naloge občinskih NOO, če upoštevate to raz-liko, da ste vi oblast II. stopnje in se tako vaše delovanje razteza na vse okrožje. Okrožni NOO naj dajejo iniciativo občinskim NOO in pazijo, da izvr-šujejo ti čim boljše svoje naloge.

Posli okrožnega NOO naj se takole razdelijo: naloga predsednika in taj-nika je predvsem organizirati in kontrolirati občinske NOO. Ostali odborniki prevzamejo referate, ki jih je pet: referat za vojsko, referat za gospodarstvo, referat za prosveto, referat za finance in referat za pomoč žrtvam narodnega osvobodilnega boja...«⁶¹

Do septembrske sovražne ofenzive so bili občinski narodnoosvobodilni od-bori izvoljeni le v goriškem in ajdovskem okrožju, ki sta bili v središču osvoboje-nega ozemlja. Od obeh je prednjačilo goriško okrožje. Tako se je že 12. septembra v Renčah zbral štiričlanski Akcijski začasni osvobodilni odbor, ki je še istega dne sklical občinski zbor. Ta je izvolil občinski narodnoosvobodilni odbor.⁶²

⁶⁰ AMNO.

⁶¹ Istotam.

⁶² Sejni zapisniki Obč nar. osv. odbora Renče v AMNO.

Za njim se jih je ustanovilo še osem, vendar pa je nadrejeni Okrožni odbor za Goriško (v tem okrožju se namreč ni ustanovil okrožni narodnoosvobodilni odbor) sredi oktobra 1943 ugotovil da se NOO niso znali »uveljaviti kot politična oblast v vasi, niti občinski NOO ne upoštevajo v zadostni meri oblasti nadrejenih odborov, kar ovira izvajanje vseh odlokov in odredb.«⁶³

Pogoji za ustanovitev občinskih narodnoosvobodilnih odborov v ajdovskem okrožju so bili isti kot v goriškem, vendar je bila tu njihova mreža zaradi manjše iniciative odborov OF manj razpredena.⁶⁴ Bilo je izvoljenih 11 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, za katere je Okrožni komite KPS Ajdovščina 12. novembra 1943 ugotovil, da je njihova aktivnost splošno slaba. Do 12. januarja 1944 je njihovo število padlo na dva. Tudi okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki ga je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo potrdil že 21. septembra 1943, se po septembrski sovražni ofenzivi ni več obnovil. Pač pa se je do srede januarja 1944 ustanovilo že 7 rajonskih in 51 terenskih odborov OF.⁶⁵

V drugih okrožjih so se volitve opravljale šele v drugi polovici oktobra 1943. Tako piše v članku »Svoboden narod — ljudska oblast« v Primorskem poročevalcu 21. oktobra 1943: »Slovensko ljudstvo si prvikrat gradi res svojo ljudsko oblast. Osnova vse oblasti v Primorski Sloveniji so krajevni (občinski) narodno osvobodilni odbori. Obnovljene so naše stare občine, kakor so nastale v dolgem zgodovinskem razvoju in ki so najbolj ustrezale našim potrebam. V vseh teh občinah se sedaj vršijo volitve v krajevne (občinske) narodnoosvobodilne odbore in v večini občin so novi odbori tudi že prevzeli oblast...«

V briškem okrožju so že do srede oktobra bili v 23 vaseh izvoljeni vaški narodnoosvobodilni pododbori, 14. oktobra se je ustanovil okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki je od 31. oktobra do 3. novembra opravil volitve štirih občinskih narodnoosvobodilnih odborov, do srede novembra sta bila izvoljena še dva, medtem ko se volitve v Beneški Sloveniji niso opravile.⁶⁶

V tolminskem okrožju, od katerega se je sredi oktobra 1943 odcepilo novoustanovljeno baško okrožje, so se volitve opravile konec oktobra in v začetku novembra, tako da je bilo do srede novembra izvoljenih 9 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.

Okrožni narodnoosvobodilni odbor se je ustanovil zelo pozno in je šele 28. novembra imel prvo sejo, ko je ugotovil, da ti ne izvršujejo svojih nalog in da se večina njih ni niti enkrat sestala, posebno na Kobariškem, kjer so se po uničenju »Kobariške republike« konec oktobra in v začetku novembra umaknili v ilegalo.⁶⁷

V novoustanovljenem baškem okrožju se do 25. oktobra še niso nikjer izvedle volitve, vendar pa je okrožni komite KPS bil na delu, da jih čimprej izvede po hribovskih občinah, ki niso bile zasedene po sovražniku.⁶⁸ Toda zaradi bližine sovražnih postojank ni prišlo do volitev občinskih narodnoosvo-

⁶³ OOOOF za Goriško, 14. X. 1943 v AMNO.

⁶⁴ Zapisnik seje predsedstva NOS za PS, 22. XI. 1943 v AMNO.

⁶⁵ Poročila OOOOF za Ajdovščino v AMNO.

⁶⁶ Poročila in sejni zapisniki ONOO za Brda in Beneško Slovenijo v AMNO.

⁶⁷ Poročila OKKPS Tolmin, 13. X., 21. XI. in 1. XII. 1943 ter ONOO Tolmin, 17. XII. 1943 v AMNO.

⁶⁸ Poročili OKKPS Bača, 25. X. in 1. XI. 1943 v AMNO.

bodilnih odborov,⁶⁹ pač pa se je v začetku novembra 1943 ustanovil okrožni narodnoosvobodilni odbor.⁷⁰

V kanalskem okrožju, ki se je ločilo od goriškega okrožja, so se volitve opravile zelo pozno in je bilo izvoljenih 7 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, medtem ko jih ni bilo v 5 občinah. Tako je Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Kanalsko 20. januarja 1944 poročal: »Občinskih NOO imamo v našem okrožju 7. Ti odbori so bili javno izvoljeni in poslujejo kot oblast. Isto tako imamo po vseh vaseh vaše pododbore. Težko je te odbore pripraviti do tega, da bi poslovali kot res prava ljudska oblast, to je, da bi vsa vprašanja reševali na vaških in občinskih zborih, najraje bi sami urejevali te zadeve...«⁷¹

V idrijskem okrožju so se volitve opravile v oktobru in je bilo izvoljenih 8 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, okrožni narodnoosvobodilni odbor pa je bil ustanovljen 24. oktobra 1943.⁷²

V kraškem okrožju so se volitve opravile pozno, ker okrožni forumi dolgo časa niso imeli zveze z Narodnoosvobodilnim svetom za Primorsko Slovenijo. Sredi decembra 1943 je bilo v okrožju 24 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov in 36 vaških pododborov, iz česar jasno sledi, da niso bile obnovljene stare občine, saj bi le teh bilo enkrat manj.⁷³

Najpozneje so se volitve opravile v pivškem okrožju, kjer je okrožni odbor OF še 28. novembra 1943 poročal: »Ker okrožni NOO še ni ustanovljen, vrši OOOF poleg političnih tudi upravne naloge. Občinski NOO in pododbori v večini okrožja še niso izvoljeni. Smatrali smo za potrebno in nujno, da se predhodno postavijo povsod terenski in rajonski odbori OF, da potem volitve izvedemo potem njih oziroma z njihovo pomočjo, oni naj bodo kontrola, da se med narodne predstavnike ne vrinejo špekulantski koristolovci, pa celo protinacionalni elementi. Volitve so sedaj v teku. Po nekaterih občinah so se že izvršile. Ker je povsod teren kontroliran od sovražnikov, se bodo volitve vršile potom vaških odborov, dočim bodo občinske zборе predstavljali le delegati. Dokler NOO ne bodo izvoljeni, vršijo njihove naloge odbori OF.« Le-ti so namreč obstajali v 65 vaseh in le 15 vasi je bilo brez njih. Okrožni narodnoosvobodilni odbor se je ustanovil šele konec leta 1943.⁷⁴

V brkinsko-istrskem okrožju, ki se je v pozni jeseni 1943 razdelilo v dve okrožji, se volitve v narodnoosvobodilne odbore zaradi posledic, ki jih je pustila nemška oktobrska ofenziva, niso opravile.⁷⁵

Opravile se niso tudi v tržaškem okrožju niti sedaj niti v naslednjem letu, zaradi posebnega razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v tem okrožju.

Volitve v osnovne organe ljudske oblasti v Slovenskem Primorju so se torej opravile v dveh obdobjih — v dveh okrožjih pred septembrsko sovražno ofenzivo, v drugih okrožjih pa šele od druge polovice oktobra dalje — in so bile v glavnem opravljene do konca novembra 1943. Tako je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo mogel 17. decembra 1943 poročati Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora:

»Krajevni narodnoosvobodilni odbori (občinski odbori) in pododbori (vaški odbori) funkcionirajo več ali manj po vsem ozemlju Primorske Slovenije, to

⁶⁹ Franc Hvala, ustna izjava.

⁷⁰ PK KPS za Primorsko, 12. XI. 1943 — OKKPS za Bačo v AMNO.

⁷¹ AMNO.

⁷² Zapisnik sej NOS za PS, 23. in 25. X. 1943 v AMNO.

⁷³ Zapisnik 4. seje ONOO Kras, 18. XII. 1943 v AMNO.

⁷⁴ Poročila OOOF in ONOO Pivka v AMNO.

⁷⁵ Milan Guček, ustna izjava.

celo po takih predelih, kjer Nemci držijo ceste in večje kraje, n. pr. v Vipavski dolini. Seveda odbori niso povsod izvoljeni od popolnih občinskih zborov. V krajih, ki so pod večjo kontrolo okupatorja, se izvajajo najprej volitve v vaške odbore, tako izvoljeni odborniki pa postavljajo občinske odbore. V redkih krajih, kjer so nemške postojanke, opravljajo tudi posle narodnoosvobodilnih odborov terenske organizacije OF.⁷⁶

Medtem pa je za okrožne narodnoosvobodilne odbore poročal: »... upravna organizacija v okrožnem merilu ne obstaja še niti v vseh prejšnjih okrožjih. Okrožne narodnoosvobodilne odbore imamo v briškem, tolminskem, baškem, idrijskem in kraškem okrožju. Po drugih okrožjih vršijo upravno delo okrožni odbori OF.«⁷⁷

Razlastitev veleposestnikov okupatorske narodnosti in domačih izdajalcev

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je z že omenjenim »odlokom o veleposesti« razlastil brez vsake odškodnine vse veleposestnike okupatorskih narodnosti, družbo »Ente per la Rinascita Agraria« itd. ter veleposestnike narodne izdajalce, je v osnutku brošure o svojih odlokih, posvetil precej prostora navodilom za izvajanje tega odloka. Ker brošura ni izšla, je ta navodila pozneje izdal v posebni okrožnici. Odlok pa se je zaradi posebnih razmer mogel izvesti le delno.

Gospodarsko krizo v letih 1926—1930 v tako imenovani Julijski Benečiji, ki je pognala na boben precej posestev slovenskih kmetov, je fašizem temeljito izkoristil. Po načrtu, ki so ga napravili tržaški vodje fašistične stranke, se je z dekretom 14. avgusta 1931 (objavljenim 30. septembra 1931 v *Gazette ufficiale*) ustanovila »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie« (Inštitut za agrarno rekonstrukcijo Treh Benečij). Naloga inštituta je bila, da odkupuje slovensko zemljo in na njej naseljuje italijanske kolone — in to z očitno namero potujčiti slovenski živelj.⁷⁸

Po podatkih, ki jih je 1944. leta zbrala Komisija za upravo narodne imovine pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje, je bilo v Slovenskem Primorju okoli 130 posestev last »Ente per la Rinascita Agraria«, v skupni izmeri 1850 ha, med temi le eno posestvo s 547 ha, vsa druga pa od 25 ha navzdol.⁷⁹

Nekaj podatkov o obsegu te italijanske kolonizacije nam daje tudi arhiv goriške prefekture.⁸⁰ Iz njega je razvidno, da je bilo v času NOB v goriški prefekturi 95 koloniziranih posestev s 120 družinami oziroma 1500 osebami. Pregled teh posestev pove, da je kolonizacija zajela bolj one kraje, kjer je zemlja dobra (medtem ko bovška občina nima nobenega in kobariška ter tolminska le po eno posestvo, pa imajo Brda v treh občinah kar 17 posestev, od katerih jih je samo v občini Šmartno 13, in Vipavska dolina v sedmih občinah skupaj 25 posestev, vendar pa ne izstopa nobena občina, marveč se število premika od dve do pet posestev) in ki so v prvi svetovni vojni bili prizadeti

⁷⁶ AMNO.

⁷⁷ Istotam.

⁷⁸ Dr. Lavo Čermelj, *Life-and-death struggle of a national minority*, Ljubljana 1945, str. 145.

⁷⁹ Gradivo KUNI v AMNO.

⁸⁰ Dr. Ivo Juvančič, *Italijanska kolonizacija kmečke posesti v Julijski Krajini* (rokopis v AMNO).

(tako ima kanalska občina kar 18, anhovska pa 7 posestev).⁸¹ Tako odpade na dva najbolj rodovitna predela Brda in Vipavsko skupaj 42 posestev in dve v prvi svetovni vojni najbolj prizadeti občini 25 posestev, kar znaša skupaj 67 posestev proti 28 v drugih občinah (od teh 7 na Krasu).

»Ente per la Rinascita Agraria« je svoja posestva dajala načelno samo Italijanom, vendar pa je pri tem zanimivo, da jih ni mogla pridobiti za tako siromašne predele kot je Banjška planota in Idrijsko ter so zaradi tega bivši lastniki ponekod ostali na posestvih kot najemniki. Zato je težila predvsem za tem, na nakupi posestva v rodovitnejših predelih in pa v večjih središčih, mestih in trgih.

Razmerje najemnikov do zavoda ni bilo enotno; nekateri so plačevali najemnino v denarju, drugi pa v naravi.

Drugi javni zavodi, hranilnice, banke itd. so imeli pri odkupovanju slovenske zemlje manjšo vlogo, so pa tudi vsa odkupljena posestva odstopili zavodu »Ente per la Rinascita Agraria«. Tako je na primer samo v bivšem mirenškem okraju v bližini Gorice dobil čez 10 posestev od goriškega »Monta«.

Za fašistično oblast so posestva »Ente per la Rinascita Agraria« predstavljala v času NOB težak problem, ker so enote narodnoosvobodilne vojske rekvirirale živino in živila najprej s teh posestev. Zato so že 1942. leta nekatera posestva v reški provinci dobila vojaške posadke, februarja 1943 pa je prišel iz Italije 552. bataljon črnih srajc, ki je bil nato razmeščen po četah v Brdih, okolici Kanala in v spodnji Vipavski dolini za varstvo teh posestev.⁸²

Nekateri najemniki so že pred kapitulacijo Italije zapustili posestva in odšli v Italijo, večina je to storila po kapitulaciji Italije (Vipavska dolina, Kanalsko, Brda itd.), nekaj pa jih je ostalo. Posestva so v glavnem upravljali občinski narodnoosvobodilni odbori ali vaški pododbori in pa krajevne gospodarske komisije. Ti so jih dali v obdelovanje prejšnjim lastnikom ali pa revnim ljudem, ki pa so morali oddajati določen del pridelka (večinoma 1/3) krajevnim in okrajnim gospodarskim komisijam.

Med razlaščenimi veleposestmi, katerih lastniki so bili okupatorske narodnosti, gre omeniti predvsem gozdni veleposestvi kneza Windischgrätza na Hrušici, Nanosu in Javorniku ter princa Schönburg-Waldenburga na Snežniku, ki sta s svojimi 23.000 ha predstavljali okoli 12% najlepših gozdov v Slovenskem Primorju, dalje Rizzatovo gozdno posest na Hrušici, Loevetzovo posest pri Ajdovščini in Rihenberku, posest grofa Tauffenbacha iz Vipolž, grofa Bagerja iz Dobrovega, baronic Tacco iz Števerjana, barona Formentinija iz Števerjana, barona Codellija iz Medane, posest Manghettija in Bartolottija iz Sv. Mavra, nekaj veleposestev v Istri in Brkinih itd.⁸³

Tudi ta posestva se v tem času niso nikjer delila, marveč so na njih ostali bivši delavci in upravniki, ki so v predelih, ki jih je imel zasedene okupator, dajali pridelek starim lastnikom, drugod pa krajevnim in okrajnim gospodarskim komisijam. Le v Brkinih so se tri razlaščena posestva »razdelila med potrebnejše zemlje«, ⁸⁴ ki so plačevali najemnino v naravi.

⁸¹ Po podatkih Občinskega ljudskega odbora Kanal je bilo na področju sedanje občine Kanal po zavodu »Ente per la Rinascita Agraria« odkupljenih 40 posestev v skupni izmeri 567 ha, na katerih je zavod nato naselil italijanske kolone, v višinskih predelih pa so kot najemniki ostali bivši lastniki, ki so plačevali najemnino v denarju.

⁸² dr. Ivo Juvančič, istotam.

⁸³ Poročila Komisije za upravo narodne imovine (KUNI) v AMNO.

⁸⁴ Okrožna gospodarska komisija Brkini, 3. V. 1944 — AMNO.

Veleposest v Goriških Brdih pa je v tem času predstavljala poseben problem. V Goriških Brdih se je namreč še močno obdržal kolonat in je približno 778 kolonov obdelovalo okrog 2050 ha zemlje ali 44 % celotne obdelovalne zemlje v Brdih.⁸⁵ Kolonat je bil tudi drugod, toda le v zelo majhnem obsegu — Vipavsko, Kanalsko in Kras v današnjem goriškem okraju je imelo približno 210 kolonov, ki so obdelovali okrog 600 ha zemlje.⁸⁶ Koloni v Goriških Brdih so morali lastnikom oddajati polovico pridelka, to je vina in sadja, če pa so koristili še kaj polja, so zanj plačevali še posebno najemnino v denarju.

Lastniki zemlje, ki so jo obdelovali koloni, niso bili samo okupatorske narodnosti, marveč tudi Slovenci, od katerih so nekateri celo podpirali osvobodilno gibanje. Tako je na primer v župniji Šlorenc, ki je imela 100 družin (oziroma 636 prebivalcev) — od tega 67 kolonov, imelo 26 Slovencev na svojih posestvih 32 kolonov.⁸⁷

Od veleposestnikov okupatorske narodnosti v Goriških Brdih so bili najbolj znani grof Tauffenbach iz Vipulž z 200 ha zemlje, od tega 103 ha obdelovalne z 48 koloni (skupaj 219 ljudi) in približno sto drugimi najemniki, grof Baguer iz Dobrovega s 154 ha zemlje, od tega 50 ha obdelovalne z 31 koloni (skupaj 195 ljudi), baronica Tacco z 200 ha zemlje od tega 46 ha obdelovalne z 48 koloni (skupaj 220 ljudi), Vanni degli Onesti v Šlorencu s 17 koloni, manj kot 10 kolonov pa so imeli baron Formentini, Manghetti in Bartolotti, baron Codelli, Colanti, Jakoncig in drugi.⁸⁸

Že nekaj dni po začetku splošne ljudske vstaje v Slovenskem Primorju je nastalo vrenje med koloni, ki so izjavljali, »da ne bodo dali del gospodarjem kolonij«, in se »dogovorili s partizani, da polovico njim — polovico ostane kmetom.«⁸⁹ Zato je okrožni komite KPS začasno določil, da polovica pridelka ostane kolonu, četrtino dobi osvobodilna vojska, četrtino pa lastnik, ki pa mora od nje dati organom OF vse, kar ne porabi za svojo družino.⁹⁰ II. bataljon Soške brigade pa je celo na svojo roko izdal proglas, naj kmetje to leto in tudi v bodoče nikdar več ne oddajajo pridelka veleposestnikom.⁹¹

Ukrepi obeh pa so bili seveda v nasprotju z »odlokom o veleposestvih«. Toda okrožni komite KPS in okrožni odbor OF, ki sta šele 10. oktobra 1943 dobila prve izvode ustrezne številke Primorskega poročevalca in nato v enem tednu razmnožila tekst bistvenih odlokov in jih razdelila med prebivalstvo, nista napravila ničesar bistvenega za izvajanje »odloka o veleposestvih«, tako da je 6. novembra 1943 poročal dr. Joža Vilfan, ki se je ta čas mudil v Brdih, da so okrožni funkcionarji šli po eni strani »nedopustno na levo s tem, da so z odvzemom 1/4 vsega pridelka lastnikov kolonov vzbudili vtis, da gremo že sedaj na razlastitev veleposestev sploh, po drugi pa nedopustno na desno s tem, da se izvajanja našega odloka o veleposestvih, ko so izvedeli zanj, sploh niso lotili, češ da je začasno že nekaj urejeno z odvzemom 1/4 in češ da bi izvedba razlastitve mogla izzvati represalije Nemcev.«⁹²

⁸⁵ Podatki Komisije za agrarno reformo pri OLO Nova Gorica.

⁸⁶ Istotam.

⁸⁷ Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Brda in Beneško Slovenijo, 5. XI. 1943 v AMNO.

⁸⁸ Gradivo KUNI v AMNO.

⁸⁹ OKKPS za Zahodno Primorsko (Brda in Beneško Slovenijo), 18. IX. 1943 — AMNO.

⁹⁰ Istotam.

⁹¹ OKKPS za Zahodno Primorsko, 6. X. 1943 — AMNO.

⁹² AMNO.

Z izvajanjem odloka se je začelo šele po 4. novembru 1943, ko je bilo na seji okrožnega narodnoosvobodilnega odbora sklenjeno, da morajo občinski narodnoosvobodilni odbori napraviti seznam veleposestev tujcev, seznam agrarnih interesentov in seznam petčlanskih odborov, ki bodo upravljali razlaščena veleposestva, da se veleposestnike okupatorskih narodnosti, ki imajo manj kot 50 njiv (1 njiva obsega 3565 m²), samo obdavči in da morajo slovenski lastniki plačati polovico svojega dela pridelka kot davek.⁹³

Od 14. oktobra 1943, ko je okrožni narodnoosvobodilni odbor začel z delom, pa do tega časa je bila delitev pridelka med posestniki in koloni že končana. V vzhodnih in južnih Brdih je dobil kolon 3/4 pridelka mošta, posestnik pa 1/4, v zahodnih Brdih pa vsak polovico.⁹⁴

Jasno je, da je odlok o veleposestvih moral prej ali slej sprožiti vprašanje izenačenja kolonov. Dr. Joža Vilfan je že pred izvajanjem odloka ugotovil, da »je naš odlok razočaral več ali manj polovico kolonov, po drugi strani pa razburil vse, ki imajo kolone, to je veleposestnike Slovence — nekateri so nas izdatno podpirali in — kulake. Naš odlok je postavil na dnevni red odpravo kolonata sploh.«⁹⁵ Stališče, da se odpravi kolonatski sistem na sploh, je zastopal zlasti okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki je 8. novembra 1943 pisal Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo:

»Ker bodo po razlastitvi veleposestev tujcev in narodnih izdajalcév prišli do svojega le nekateri koloni ne vsi, bi bilo prav misliti na to, da bi se rešilo kolonsko vprašanje sploh za vsa Brda tudi za kolone Slovencev domačinov...

Morda bi se dalo kolonsko vprašanje za kolone Slovencev rešiti na kak drug način — event. z zadrugo, kjer bi koloni živeli v zadrugi. Na vsak način bo vprašanje kolonov še vedno odprto vprašanje, dokler se radikalno ne reši za vse.«⁹⁶

Sredi novembra 1943 je okrožni narodnoosvobodilni odbor vnovič razpravljajal o odloku o veleposestvih in po novih navodilih dr. Jožeta Vilfana sklenil, da se štejejo med veleposestnike okupatorske narodnosti tudi oni, ki imajo manj kot 50 njiv, a jih ne obdelujejo sami in da se za sedaj opusti misel na kolektivne zadruge, razen če bi se zanje odločili v razlastitvenih odborih.

V drugi polovici novembra 1943 je sovražnik izvedel ofenzivo, ki je zajela predvsem Goriška Brda in Idrijsko in s svojimi posledicami vplivala na izvajanje odloka o veleposestvih. Agrarni upravičenci so iz strahu pred sovražnikovimi represalijami odstopili od zahtev po razdelitvi veleposestniške zemlje. Zato je okrožni narodnoosvobodilni odbor 11. decembra 1943 pisal Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo:

»Glede razlastitve same smo dobili od posameznih občin prošnje, naj se v nekaterih zadevah — in to zaradi nepredvidenih težkoč in razmer počaka ali vsaj odgodi.

Zato predlagamo tem potom in sporočamo NOS naslednje:

a) razlastitev smo izvedli v mejah možnosti po celih Brdih v tem smislu, da ostanejo oz. do nadaljnjega postanejo lastniki bivših kolonij dosedanji koloni v istem obsegu, kakor so upravljali dosedanje kolonije, to je, da se jim do nadaljnjega nič ne odvzame, nič ne dodaje. Vendar pa ti koloni niso več dolžni ničesar odrajtovati svojim hišnim gospodarjem;

⁹³ Zapisniki sej ONOO za Zahodno Primorsko v AMNO.

⁹⁴ Istotam.

⁹⁵ Poročilo dr. Jožeta Vilfana, 6. XI. 1943 v AMNO.

⁹⁶ AMNO.

b) sezname agrarnih upravičencev se sestavljajo kljub temu in se bodo po možnosti upoštevale njih želje in se jim bo ugodilo predvsem na onih bivših kolonijah, ki so pripadale društvu ENTE itd. ali lastnikom narodnim izdajalcem, ki so imeli morebiti nastavljene tuje kolone, ki so bili pregnani ali odslovljeni ali so se ev. sami umaknili...

Z odložitvijo rešitve raznih kompliciranih vprašanj pa se noče niti najmanj podajati kaka olajšava vsem bivšim lastnikom, ki so razlaščeni in tudi ne pustiti jim kako vmešavanje ali kakršno koli pridobivanje novih pravic ali ohranitev katerih koli starih pravic.

Trije glavni lastniki so pregnani, drugi manjši tudi. Razlastitveni odbori bodo reševali samo vprašanja, ki naj imajo namen urejevati razne tekoče zadeve, katerih ni zaenkrat mogoče rešiti drugače, kakor le tovariško.⁹⁷

V tem času je o istem vprašanju razpravljal tudi Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo, ki je prišel v glavnem do enakega sklepa:

»Prišli smo do sklepa, da je primerno, da zavremo izvajanje razlastitve po našem odloku. To ne pomenja, da od razlastitve odstopamo. Pokazalo se je samo, da z izvedbo razlastitvenega odloka v tem trenutku lahko škodujemo trenutno mnogo važnejši nalogi: temeljiti in vsestranski obdelavi zemlje prihodnjo pomlad... OF ostane zvesta svoji obljubi, da razlasti tujo veleposestniško zemljo in da bo tudi pravilno rešila vprašanje drugih kolonov, smatra pa, da sedanji trenutek za to ni primeren... Kolikor obstajajo razlastitveni odbori, jih ni treba razpuščati, ne smejo pa se vtikati v vprašanje razlastitve...⁹⁸

Tako se torej v Goriških Brdih zaradi različne etnične strukture posestnikov in kolonov, posledic sovražne ofenzive in strahu pred sovražnikovimi represalijami in zaradi skrbi, da zemlja ne ostane neobdelana, nemalo pa tudi zaradi trenj, ki so se že pojavila med koloni, ni opravila delitev zemlje tujih veleposestnikov, čeprav so ti bili razlaščeni. Različni položaj obeh vrst kolonov se je skušal izenačiti s tem, da so koloni na razlaščenih veleposestvih, ki niso oddajali pridelka, morali plačevati davek, medtem ko kolonom na nerazlaščenih veleposestvih, ki so še oddajali polovico pridelka, tega ni bilo treba.⁹⁹

V neposredni okolici Gorice in v Slovenski Istri, kjer so bili prav tako še ohranjeni kolonatski odnosi, čeprav seveda v zelo majhnem obsegu, se v tem času zaradi bližine sovražnih postojank ni mogel izvajati odlok o veleposestvih.¹⁰⁰

Za obdelovanje zemlje, posebno pa še za pospravljanje poljskih pridelkov in sejanje ozimne so bile v jeseni 1943 ustanovljene »delovne čete«. Prve od njih so bile organizirane na Vipavskem in v obeh Trebušah, obstajale so v tem času tudi v Baški dolini in Goriškem. Te čete so ponekod tudi pospravile pridelke s posestev »Ente per la Rinascita Agraria«.¹⁰¹

Boj proti sovražnikovi upravi, šolstvu in preskrbi

Politične razmere v Slovenskem Primorju so se po šesti sovražni ofenzivi zelo zaostrole. Novi okupator je hotel imeti takšne razmere, ki bi ne motile njegovih akcij na italijanski fronti. Hotel je imeti mir, da bi lahko brez nevar-

⁹⁷ AMNO.

⁹⁸ POOF za Primorsko Slovenijo, 19. XII. 1943 — AMNO.

⁹⁹ NOS za PS, 13. I. 1944 — AMNO.

¹⁰⁰ Istotam.

¹⁰¹ Primorski Poročevalec, II./11, 20. X. 1943. Zapisnik seje Predsedstva NOS za PS, 22. XI. 1943 — AMNO.

nosti po tem, zanj izredno važnem ozemlju prevažal svoje enote in material. Zato je najprej skušal to doseči s pogajanjem z narodnoosvobodilno vojsko in Narodnoosvobodilnim svetom za Primorsko Slovenijo, s čemer je dejansko moral priznati svojo nemoč. Začel je tudi uvajati »slovenske župane«, »slovenske šole«, iskati urednika za »slovenski časopis«, občinam je ponujal preskrbo, zvišal je obroke, medtem ko je znižal prispevke za »amasso«, kot so primorski ljudje nazivali prisilno oddajo žita, živine, mleka itd.

Vse to je bila huda preizkušnja za primorsko ljudstvo in njegove osnovne oblastne organe — občinske narodnoosvobodilne odbore. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je odbil »ponujeno roko« in objavil bojkot vsega okupatorjevega. »Slovenski župani« so na njegov poziv in na pritisk okrožnih narodnoosvobodilnih odborov začeli odstopati, nekaj pa je bilo takih, ki so postali izdajalci. Vipavškega župana Petriča je kmalu zadela zaslužena kazen, kar je precej vplivalo tudi na druge.

Teže je šlo s »slovenskimi šolami«, ki so se po dolгих letih spet odprle. Marsikje ljudstvo ni moglo razumeti, zakaj ta — nova, ljudska oblast proglašala bojkot teh šol. Te pa so po svojem bistvu bile okupatorjeve šole in so le temu po svojem namenu tudi služile. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in okrožni narodnoosvobodilni odbori so na osvobojenem in kontroliranem ozemlju začeli ustanavljati partizanske šole, v okupiranih predelih pa so tu in tam delovale tudi ilegalne šole. Tako je Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo 28. januarja 1944 poročal Izvršnemu odboru OF: »Pri nas, kjer je bil preganjan celo privatni pouk in plenjeni abecedniki, so šole najbolj vidna manifestacija končno izbojevane svobode. Ljudje so zanje zato neizmerno navezani. Poučuje vse, kar količkaj zna pravopis. Imamo učiteljice, navadna kmečka dekleta in služkinje. In uči se vse, ne samo otroci in mladina, ki je zrastle, ko slovenskih šol ni več bilo, temveč tudi starejši... Za kraje, kjer je mešano prebivalstvo (Nabrežina, Opčine, Sesljan, Tržič), nam okrožni odbor predlaga, da odpremo pod vodstvom naših terenskih organizacij tudi italijanske šole. To dokazuje, da na deželi ni šovinizma...«¹⁰²

Poseben problem je v tem času predstavljala preskrba, zakaj primorska zemlja ni bogve kaj rodovitna. Tudi tu je veljal bojkot okupatorjeve preskrbe in organizirana lastna preskrba, o čemer je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo 17. decembra 1943 poročal Predsedstvu SNOO:

»Glavne naloge Narodnoosvobodilnih odborov so trajno vršenje mobilizacije, preskrba vojske s hrano, podpore žrtvam narodnoosvobodilne borbe in civilna aprovizacija. S časom stopata v ospredje zadnji dve nalogi, prav posebno pa zadnja, ker je civilna aprovizacija postala v zadnjem času pravi politični problem. Na splošno lahko rečemo, da naši odbori svoje naloge izvrstno rešujejo. Najbolj eksponirani okrožji goriško in kraško (bližina Gorice in Trsta!) sta pokazali vzgledno iniciativnost pri reševanju vprašanj, ki nastajajo v zvezi z bojkotom mest. Kraško je na primer organiziralo dovoz koruze prav v masovnem merilu. Obstoje začetki izmenjavanja pridelkov med posameznimi okrožji. Mi smo na tem, da te iniciative med seboj povežemo: za 24. t. m. smo organizirali gospodarsko konferenco za vso Primorsko Slovenijo.«¹⁰³

Ta dan so se res sestali zastopniki 9 okrožij od skupnih 12 na medokrožni gospodarski konferenci za Slovensko Primorje. Konferenca je načelne rezultate

¹⁰² AMNO.

¹⁰³ AMNO.

strnila v posebni resoluciji, ki v prvem delu ugotavlja nujnost popolnega bojkota okupatorja. V drugem utemeljuje sklep za organizacijo lastne aprovizacije z organiziranjem medsebojne pomoči v vasi, med vasmi, med občinami in med okrožji, za kar »je vsak dolžan prodati gospodarskim komisijam, ki bodo organizirale to samopomoč, ves presežek živil po cenah, ki veljajo v okrožju...«. V tretjem delu pa navaja konkretne naloge za uresničitev teh sklepov.¹⁰⁴

Praktični rezultat konference je bila nova medokrožna konferenca, ki je bila 2. januarja 1944, z namenom, da doseže izmenjavo blaga med okrožji. Udeležili so se je predstavniki 7 okrožij. Obravnavala in določila je obvezno oddajo in racionalizacijo mesa in masti, masla ter žita, način pobiranja davkov, užitnine za vino, način preskrbe in pomoči revnim družinam, zgraditev skladišč za vojsko in civilno prebivalstvo, sestavila cenik itd. Predstavniki okrožij so se tudi dogovorili o izmenjavi blaga med okrožji in o nabavi blaga iz Furlanije.¹⁰⁵

»Ta konferenca,« pravi poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 13. januarja 1943 Izvršnemu odboru OF, »se je spremenila v pravo partizansko borzo. Goriško in Kraško okrožje sta n. pr. prevzeli dobavo koruze, moke, krompirja, soli in usnja, idrijsko in baško pa lesa in surovih kož. Medsebojne dogovore je sklenilo sedem okrožij. Dobaje gredo v stotine kvintalov... Treba je podčrtati požrtvovalnost primorskega prebivalstva. Res naši kraji niso tako izčrpani kakor vaši in je n. pr. tudi s tem razložiti, da je božična akcija ženske in mladinske organizacije prinesla preko dvajset tisoč paketov. Toda prav v zadnjem času smo videli vasi, ki so dale vojski vse, tako da bi danes brez pomoči od drugod dobesedno stradale...«

Glavno pa je, da nam je graditev naše aprovizacije (in tudi šolstva) dala vpogled v naše organizacije, ki nas je ponovno prepričal o kompaktni navezanosti primorskih Slovencev na OF. Brez brezprimerne discipline in rastoče borbenosti primorskih množic bi vsi taki naporji bili zaman...«¹⁰⁶

Tako je v celoti uspela politika političnih in oblastnih organov narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju, ki je bila brezkompromisna in se s svojo načelnostjo ni bala nastopiti tudi proti nekaterim občinskim ali celo — sicer redkim — okrožnim funkcionarjem, ki so zagovarjali oportunistično stališče dopuščanja »slovenskih županov«, »slovenskih šol« in okupatorjeve preskrbe. Zato je Pokrajinski komite KPS za Primorsko Slovenijo mogel že 13. januarja 1943 poročati Centralnemu komiteju KPS: »Politični položaj bi se skorajda dal označiti z novim poletom našega vpliva. Izven dvoma pa je, da smo krizo prejšnjih mesecev v glavnem preboleli in odločno porazili sredino...«

K zmagi nam je poleg zunanjepolitičnih dogodkov — napredovanje Rdeče armade, Teheran, AVNOJ, zlasti pomagala naša preje ustvarjena moč, povezanost z ljudskimi množicami in tako dosežena narodna disciplina ter v teku »krize« izvajani in v veliki meri izvedeni naši ukrepi, od katerih sta najpomembnejša dva: organizacija naše lastne aprovizacije in organizacija našega šolstva. Presenetljivi uspehi na teh dveh poljih so tehtnico dokončno nagnili na našo stran.«¹⁰⁷

¹⁰⁴ AMNO.

¹⁰⁵ Poročilo OOOOF za Goriško, 25. I. 1944 v AMNO.

¹⁰⁶ AMNO.

¹⁰⁷ AMNO.

S to zmago narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju je bila vsaj začasno odstranjenja nevarnost razmaha protirevolucionarnih gibanj, ki se navadno razmahnejo po sovražnih ofenzivah, kot je to bilo leto pred tem na Dolenjskem in Notranjskem. Domobranstvo v Slovenskem Primorju se je borno razvijalo pod vplivom razvoja v Ljubljanski pokrajini, čeprav je imelo svoje vodstvo in bilo v organizacijskem pogledu neodvisno od ljubljanskega. Ne samo, da mu ni uspevala prostovoljna rekrutacija, marveč se tudi s prisilno rekrutacijo ni moglo nikdar uveljaviti. Še bolj omejena je ostala plavogardistična skupina goriških intelektualcev, ki je izdajala ilegalni ciklostiran listič »Narodna edinost« in v njem slavila Mihailovića, zanikala njegovo izdajstvo, kričala, da London in Moskva še vedno priznavata kraljevo vlado, napadala partizanstvo kot komunistično in narodnoosvobodilno gibanje proglašala za »razbijanje enotnosti«.

Ukinitev Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo

Splošna ljudska oborožena vstaja v Slovenskem Primorju je ustvarila Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je bil kot organ vstaje in vrhovni organ ljudske oblasti specifičen za Slovensko Primorje, zakaj podobnega organa ni bilo tedaj v nobeni slovenski pokrajini. Njegova specifičnost pa ni izvirala samo iz splošne ljudske oborožene vstaje, marveč tudi iz njegovih nalog, predvsem pa iz pravnega položaja, v katerem se je do tedaj nahajalo Slovensko Primorje. To je namreč vse do splošne ljudske oborožene vstaje bilo pravno in dejansko del Kraljevine Italije. Zdaj pa se je na njem ljudstvo uprlo organom stare oblasti, ki se ob padcu fašizma ni prav nič spremenila in jih odstranilo skoraj na vsem ozemlju Slovenskega Primorja, kolikor že sami niso prenehali delovati. Ker se je to ljudstvo pod Italijo čutilo tudi nacionalno zatirano, se je v splošni vstaji odločilo, da se s svojimi brati onstran krivične rapalske meje zveže ne samo za skupni boj proti novemu okupatorju, marveč tudi v skupno državo, katere obrisi so se po prvem zasedanju AVNOJ kazali vse jasneje in določneje. To voljo in sklep primorskega ljudstva je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izrazil že v svojem prvem proglasu 11. septembra 1943, ko je proglasil splošno mobilizacijo, da se zmagovito zaključi vojna in da Primorski Slovenci dosežejo »svojo dokončno in popolno osvoboditev ter združitve z drugimi Slovenci v Združeno in neodvisno Slovenijo, vključeno v novo in močno Jugoslavijo...«. Na osnovi tega akta je Vrhovni plenum OF na svoji seji 16. septembra 1943 proglasil priključitev Slovenskega Primorja k Združeni Sloveniji in novi Jugoslaviji. Ta sklep je potrdilo tudi drugo zasedanje AVNOJ 29. novembra 1943 v Jajcu. S tem aktom in pa z uspešno izvedeno mobilizacijo je bila izpolnjena glavna naloga Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Zato je 13. januarja 1944 predlagal Izvršnemu odboru OF svoj razpust, kar je ta čez dva dni potrdil.¹⁰⁸

Upravne posle in zlasti vodstvo narodnoosvobodilnih odborov je Izvršni odbor OF do nadaljnjega poveril Pokrajinskemu odboru OF, pri katerem se je za to delo ustanovil Upravni odsek. Na I. zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. februarja 1944 v Črnomlju pa je bil sprejet »sklep o spojitvi Narodnega osvobodilnega sveta za Slovensko Primorje z organi slovenske narodne oblasti«, ki odobrava razpust Narodnoosvobodilnega sveta za

¹⁰⁸ Zapisnik seje in poročilo NOS za PS, 13. I. 1944 — AMNO.

Primorsko Slovenijo in njegovo pristojnost prenaša na Predsedstvo SNOS (IOOF) ter določa, da se Predsedstvo SNOS (IOOF) izpopolni z enim članom iz Slovenskega Primorja, zaradi česar se število njegovih članov poveča od 10 na 11.¹⁰⁹ Tako je bil na prvem zasedanju SNOS za enajstega člana Predsedstva SNOS (IOOF) izvoljen France Bevk.

Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo se je rekonstruiral 26. oktobra 1943. Predsednik je bil France Bevk, podpredsednik dr. Joža Vilfan, tajnik dr. Aleš Bebler, člani pa dr. Danilo Lokar, Anton Velušček, Jaka Štucin in Jože Tejkal kot zastopnik ZSM ter Pavla Colja kot zastopnica SPŽŽ.¹¹⁰ V novembru je bil vanj kooptiran še Jože Srebrnič, bivši komunistični poslanec v rimskem parlamentu, ki se je zdaj vrnil iz zapora. Bil je kooptiran tudi v Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in bil v njem referent za agrarne zadeve. Medtem pa sta novembra padla Rudi Mahnič in Darko Marušič, decembra pa Jože Tejkal. Tako je po 15. januarju 1944 v Slovenskem Primorju obstajal le en sam vrhovni organ Osvobodilne fronte, ki je vodil osvobodilne odbore, kot organe oblasti in pa odbore OF kot organe množične politične organizacije OF, ki pa so bili tudi organi oblasti tam, kjer ni bilo narodnoosvobodilnih odborov.

Tak sistem pa je v tem času obstajal edinole v Slovenskem Primorju. Iz poročil okrožnih komitejev in okrožnih odborov OF — zadnji so se namreč tam, kjer so se popreje z vključitvijo dveh novih članov spremenili v okrožne narodnoosvobodilne odbore, spet ustanovili po 26. oktobru 1943 — je razvidno, da so občinski narodnoosvobodilni odbori reševali izključno samo gospodarska vprašanja in iz takega zornega kota tudi gledali nanje. Zato so v večini okrožij začeli celo odmirati.

Tako je Okrožni odbor OF za Goriško konec decembra začel odpravljati občinske narodnoosvobodilne odbore, ker »ne morejo vršiti uprave spričo vsakodnevnega vpada sovražnika«. Njihove naloge naj bi izvajale pollegalne gospodarske komisije, ki so po nekaterih občinah (Osek, Šempas, Ozeljan, Vogrsko, Prvačina, Renče itd.) te naloge že uspešno opravljale.¹¹¹ Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo je ta ukrep kritiziral in naročil: »Takoje ustavitve odpravljanje NOO v vašem okrožju. Kjer ste jih odpravili, jih obnovite, če razmere dopuščajo, drugod pa je Gospodarska komisija upravni organ in ji priključite iz prejšnjih odbornikov, ki so se izkazali, še referente za finance, mobilizacijo itd.«¹¹²

V tem času pa je bilo na poti pismo Centralnega komiteja KPS, ki ga je 26. decembra 1943 sestavil Boris Kidrič, v katerem sporoča Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko Slovenijo, da se ne strinja z organizacijo oblastnih organov, kakršna je v Slovenskem Primorju.¹¹³ Isto je zatem 10. januarja 1944 ponovil Izvršni odbor OF v svojem pismu Pokrajinskemu odboru OF (Narodnoosvobodilnemu svetu) za Primorsko, v kateri pravi:

»Mnjenja smo, da je vaša linija pravilna in vaše delo zelo uspešno. Ne strinjamo se edinole z vašim razlikovanjem OF kot oblasti in OF kot političnega gibanja. Mislimo namreč, da je nepravilno posebej ustvarjati NOO kot organe oblasti in odbore OF kot organe političnega gibanja. Za sedanjjo razvojno

¹⁰⁹ Snuderl, Dokumenti, str. 143.

¹¹⁰ POOF za Primorsko Slovenijo, 26. X. 1943 — AMNO.

¹¹¹ OOOOF za Goriško, 30. XII. 1943 — AMNO.

¹¹² POOF za Primorsko Slovenijo, 5. I. 1944 — AMNO.

¹¹³ AMNO.

Narodni osvobodilni svet
za Primorsko Slovenijo

5.152
Njg 10.6.1944
Na položaja, 13. I. 1944.

Vsem Narodno-osvobodilnim odborom in vsem
organizacijam OP v Primorski Sloeniji

Narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo vas obvešča, da je na svoji seji dne 13. jan. 1944. sklenil predlagati Izvršnemu odboru OP svoj raspust.

Razlogi za ta predlog so bili ti:

N OS za PS je bil ustanovljen ob razpadu Italije s ciljem, da prevzame v imenu slovenskega naroda oblast na Primorskem in da te oblast vrši v duhu programa Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Osnovna točka tega programa pa je: Združena Slovenija priključena federativni in demokratični Jugoslaviji. Zato si je N OS za PS stavil za svojo najvažnejšo nalogo dejanski in pravni izvesti priključitev k naši novi, slavni domovini.

S tem ciljem je N OS za PS izdal odlok o splošni mobilizaciji v Narodno-osvobodilno vojsko Jugoslavije, ki po vodstvom tov. T i t a utvarja državo, ki v celoti ustreza željam in interesom primorskega slovenskega ljudstva. Posrežilo se mu je, da je v sodelovanju s sčinicami te vojske, ki so operirale na Primorskem, mobilizacijo izvedel ter tisoče in tisoče novincev vključil v brigade in divizije, ki danes sestavljajo II. korpus NOVJ. Ta vojaška sila je osvobodila in danes kontrolira velikanako večino primorskega ozemlja ter je tako osvobojena in kontrolirano ozemlje strnila s osvobojenim in kontroliranim ozemljem ostre meje.

V svojem prvem proglašju z dne 11. sept. 1943. je NOS za PS izrazil ne-pokolebljivo voljo vsa primorskega prebivalstva, da se Primorje priključi Združeni Sloveniji in preko nje federativni in demokratični Jugoslaviji. N a podlagi tega akta je Vrhovni plesum Osvobodilne fronte slovenskega naroda na svoji seji dne 16. sept. 43. proglasil priključitev Primorske Združeni Sloveniji in novi Jugoslaviji. Ta odlok je Antifašistično veče narodna osvoboditve Jugoslavije na svojem drugem zasedanju dne 29. nov. 1943. potrdilo.

Z gornjimi dejstvi je bila glavna naloga Narodno-osvobodilnega sveta dovršena. Primorska je danes dejansko in pravno priključena Jugoslaviji. N adaljni obetov NOS za PS je torej nepotreben.

Danes, dne 13. jan. 1944. smo prejeli od Izvršnega odbora brzojav, v katerem nam ta sporoča, da je predlog o razpustu NOS za PS sprejet.

NOS za PS torej s današnjim dnem preneha poslovati.

Upravne posle in zlasti voilstvo Okrožnih narodno-osvobodilnih odborov je IOOP do nadaljnjega poveril Pokrajinskemu odboru OP, pri katerem se ká to delo ustanavlja Upravni odsek.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Predsednik:

Isaac Brest

Tajnik:

M. ...

Pozdravljeni:

M. ...

Okrožnica NOS za Primorsko Slovenijo ob njegovi ukinitvi

stopnjo OF je namreč tipično prav to, da je OF hkrati oblast in politično gibanje. Tako lastnost OF je izrecno poudaril tudi Sklep Kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda. Organi OF so potemtakem hkrati organi oblasti in političnega vodstva. Če bi na današnji stopnji ti dve lastnosti organizacijsko oddvojili, bi se organi oblasti morali slej ko prej apolitizirati in s tem birokratizirati, organi političnega gibanja pa bi se ukvarjali v najboljšem primeru zgolj z agitacijo in propagando namesto s političnim udejstvovanjem na vseh popriških javnega življenja, torej tudi na upravnem in oblastvenem. Obstajala bi tudi nevarnost, da OF izgubi svoj neogibno potrebni karakter popolnoma enotnega vseljidskega osvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Razen tega se težišče dela OF sedaj čisto premika. Na področjih, ki jih kontroliramo mi, je močnejše poudarjen karakter političnega gibanja OF. Razume se, da je tako prehajanje težišča lahko z naše strani sila elastično, če združimo oba karakterja v istih organih OF. Prosimo vas torej, da svojo delitev popravite in ustvarjate enotne organe OF kot organe oblasti in političnega predstavnistva hkrati.¹¹⁴

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je na svoji zadnji seji 13. januarja 1944, ko je sklenil predlagati Izvršnemu odboru OF svoj razpust, razpravljal tudi o usodi narodnoosvobodilnih odborov po svojem razpustu in o njihovi specifičnosti v odnosu na druge slovenske pokrajine. Na seji je bilo rečeno, da naj to vprašanje reši Izvršni odbor OF.¹¹⁵

Še pred sprejemom pisma Izvršnega odbora OF z dne 10. I. 1944 je Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo že v začetku druge polovice januarja — seveda na osnovi pisma Centralnega komiteja KPS — sklenil zlit narodnoosvobodilne odbore z odbori OF. Tako je 22. januarja izdal vsem okrožnim narodnoosvobodilnim odborom in okrožnim odborom OF, okrožnico, v kateri pravi, da je praksa pokazala, da istočasni obstoj narodnoosvobodilnih odborov in odborov OF zavaja v dvojno napako:

»Prvič so narodni osvobodilni odbori postali izključni upravni organi, ki jim je bilo reševanje zlasti raznih gospodarskih vprašanj edina skrb, pri tem pa so še pozabljali na cilj, ki ga morajo imeti danes tudi čisto gospodarski ukrepi, to je na potrebe narodnoosvobodilne borbe ter na njeno razvijanje in na njeno zaostrovanje.

Drugič pa so terenski odbori OF postali ozke družčine, ki so izgubile vsak stik z množicami. Ta napaka se je v ostalem pojavila tudi pri večini narodnih osvobodilnih odborov, ki ne sklicujejo nikdar vaških in občinskih zborov.«

Zato v nadaljevanju okrožnice naroča, naj se povsod terenski odbori OF zlijejo z vzporednimi v istem kraju obstoječimi izvoljenimi vaškimi narodnoosvobodilnimi odbori v »vaške narodnoosvobodilne odbore (vaške odbore OF)«, vaški ali terenski odbori OF, ki se nimajo s kom zlit, ostanejo še nadalje in če jih potrdi vaški zbor, dobijo novo ime. Rajonski odbori OF, ki obsegajo ozemlje ene same občine, naj se združijo z ustreznimi občinskimi narodnoosvobodilnimi odbori v »občinske narodnoosvobodilne odbore (občinske odbore OF)«; če pa v občini ni občinskega narodnoosvobodilnega odbora s katerim bi se zlit, se rajonski odbor OF preimenuje v »občinski odbor OF« in če ga potrdi občinski zbor, dobi novo ime; če pa področje rajonskega odbora OF zajema več občin in v vseh ali pa vsaj v večini njih obstajajo občinski narodnoosvobodilni odbori, se ta razpusti, če pa občinski narodnoosvobodilni odbori manj-

¹¹⁴ AMNO.

¹¹⁵ Zapisnik sej NOS za PS v AMNO.

kajo v več kot polovici občin, naj rajonski odbor OF začasno še ostane, dokler se na njegovem celotnem področju ne izvolijo občinski narodnoosvobodilni odbori (odbori OF). Okrožni narodnoosvobodilni odbori naj se zlijejo z ustreznimi okrožnimi odbori OF v »okrožne narodnoosvobodilne odbore (okrožne odbore OF)«. Tako je povsod, kjer se je odbor OF zlil z izvoljenim narodnoosvobodilnim odborom ali bil potrjen od vaškega oziroma občinskega zbora, novi odbor dobil ime narodnoosvobodilni odbor in zaradi poudarka, da je sestavni del OF, obdržal v oklepaju še staro ime. Pa tudi Pokrajinski odbor OF se je odslej začel nazivati »Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (Pokrajinski odbor OF) za Primorsko Slovenijo«.

Najvažnejši pa je vsekakor konec okrožnice, ki govori o delovanju narodnoosvobodilnih odborov:

»4. Najvažnejše pa je, da odbori prenehajo s svojo dosedanjo prakso, po kateri rešujejo vsa vprašanja v svojem ozkem krogu in ukrepe, ki so v njihovem kraju potrebni, kar od zgoraj diktirajo. Na velikanski večini našega ozemlja je mogoče sklicevati vsaj vaške zbere, na katerih naj se redno in sistematično obravnavajo vsa vprašanja vasi. Drugod pa naj odbori sklicujejo vsaj ožje sestanke, katerim polagajo račun o svojem delovanju in na katerih se sklepa o nadaljnjem delu. Samo tako bomo sprostili vso revolucionarno energijo, ki je v slovenskih množicah, njihovo iniciativo in stvariteljsko delavnost. To je pa glavna naloga naših odborov kot organov naše narodnoosvobodilne borbe.«¹¹⁶

Takoj nato so je začelo zlivanje odborov, ki pa je potekalo počasi in premišljeno. S tem procesom pa se je organizacija ljudske oblasti v Slovenskem Primorju izenačila z organizacijo v drugih slovenskih pokrajinah.

Iz vsega zgoraj povedanega je jasno razvidna vloga Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Ustanovljen v splošni vstaji primorskega ljudstva je s svojim nastopom in delom postal poleg Pokrajinskega komiteja KPS njen voditelj in usmerjevalec, saj je v teh dneh izvedel plebiscit primorskega ljudstva, ki se je odločilo za priključitev k Združenji Sloveniji v novi Jugoslaviji in za nadaljevanje boja za svojo nacionalno in socialno osvoboditev, za kar je v teh dneh ustvarilo ogromno partizansko vojsko v moči preko deset brigad in več odredov. S svojim političnim delom in odloki, od katerih sta bila najvažnejša odlok o narodnoosvobodilnih odborih in odlok o veleposestvih, je močno razgibal zavest primorskega ljudstva in čeprav se niso mogli povsod in dosledno uresničiti, so bili vendarle prvi organi legalne ljudske oblasti prvič v zgodovini primorskega ljudstva demokratično izvoljeni, z razlastitvijo veleposestnikov okupatorske narodnosti in narodnih izdajalcev pa storjen prvi korak v reševanju socialnega vprašanja v Slovenskem Primorju. Z bojkotom okupatorjevih županov, šol in preskrbe je pokazal moč brezkompromisne ljudske oblasti, preprečil njegov vpliv na osvobojenem in kontroliranem ozemlju ter odstranil osnove za snovanje kakršnih koli reakcionarnih in protirevolucionarnih organizacij ter oboroženih oddelkov. Seveda bi vsega tega ne zmož, če bi ne imel v okrožjih in rajonih vrste, v delu s primorskimi množicami že izkušenih in discipliniranih aktivistov OF in članov KPS, posebno pa ne, če bi le-ti ali on sam ne uživali zaupanja in pomoči primorskega ljudstva, ki je v teh dneh šlo skoraj v celoti v narodnoosvobodilno vojsko in zanjo tudi vse dalo.

¹¹⁶ AMNO.

National Liberation Council for the Slovene Littoral

Summary

The first half of the year 1943 gave the Liberation movement in the Slovene Littoral such a broadness and intensity that, after the collapse of Italy, it grew over into a new form of fighting, into a general armed rising of the Slovene Littoral people against the national and social oppression. In this rising on 11th September 1943, the National Liberation Council for the Slovene Littoral was founded, consisting of twenty-one members, who would as the representative of the Littoral Slovene people under the direction of the IOOF (the Executive Committee of the Liberation Front) lead the liberation war to its happy close. His intention and wish was that the Littoral Slovenes would be united with other Slovenes in the United Slovenia. On the base of this proclamation, issued at the occasion of foundation, the Supreme Command of the Liberation Front on 16th September 1943, proclaimed the annexation of the Slovene Littoral to United Slovenia and to New Yugoslavia.

The National Liberation Council for the Slovene Littoral, acting as the highest political body of People's authority in the Slovene Littoral passed many decrees, the most important of which were: the mobilization decree, the decree of voting local liberation committees, and the decree of the big landed estates.

On the base of the mobilization decree, which was issued on 11th September 1943, a huge number of volunteers joined the partisan forces, among whom were even old people and girls. Thus, the partisan army was increased to 30 battalions, who were gathered into 10 new brigades, out of which 3 divisions were formed.

On the base of the decree for local National Liberation Committees, more than 70 local National Liberation Committees were elected by general vote. The main duties of said committees were to arouse the fighting spirit of the people, collaboration in the Liberation movement and mobilization of all economic possibilities for the liberation war, control over men liable to do military service, help the victims of occupator crimes, collection of national taxation, and other duties. In various districts District National Liberation Committees were founded, as agents of the authority in each district.

The decree, relating to big landed estates, which land owners belonged to the nationalities of enemy, or to traitors of the nation, and ought to have been desowned, as well as the company »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie« (Institute for the Agrarian Reconstruction of the Three Venetias) could not be completely carried out, owing to various difficulties. In places, where territory was liberated or was under the control of the liberation forces, the land owners of the big estates, connected with the enemy, as well as the traitors, fled to the occupator, and the great estates, which were left, were managed by the economic commissions, organised in District National Liberation Committees. The same happened to the landed company »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie«, where from a part of tenants of Italian nationality fled to Italy, but some of them remained on the land and paid the rent to the new people's authority. Although the decree provided that committees should be created for the purpose to divide the land among the people who would be interested in land, this decision could not be carried out owing to special political and economic circumstances. But already this general indication of the solution of

these questions gave the liberation movement a new impulse since the practical realisation was pointed out and was carried out at the end of the war.

After the offensive of the enemies against the liberated territory, including the whole Slovene Littoral with the exception of larger towns (Trst, Gorica, Cedad etc) and places along the railway lines, the circumstances became more tense. The occupator wanted to be left in peace in places of such importance, and as he did not succeed by the offer of various facilities, he started with dangerous tactic of putting Slovene mayors, opening Slovene schools, supplying the food etc. National Liberation Council for the Slovene Littoral, together with political bodies of the liberation movement — Provincial Committee of the Slovene Communistic Party, Provincial Committee of the Liberation Front for the Slovene Littoral, passed a resolution to repel all that belonged to the occupator. They opened their own partisan schools and organised the supplying of the civil population with main necessities. This acts were followed by a new push of liberation movement in the Slovene Littoral, strenghtened by political propaganda in order to make popular the decisions received at the II session of AVNOJ (The Antifasist National Council of Liberated Yugoslavia).

The session, taking place on 29th November 1943 at Jajce, confirmed, among others, the decision of the Supreme Command of the OF, regarding annexation of the Slovene Littoral. This acts as well as a successfully carried out mobilization, means the fulfilment of the chief task of the National Liberation Council for the Slovene Littoral, which was a particular branch and did not exist in other Slovene districts, therefore the National Liberation Council proposed at his last meeting, which took place on 13th January 1944, its abolition to the Executive Committee of the Liberation Front, which the latter approved two days later. Its administrative work was taken over by the Provincial Committee of Liberation Front for the Slovene Littoral which, since National Liberation Council for the Slovene Littoral was founded, dealt more with political than governmental affairs. The fist session of the Slovene National Liberation Council at Crnomelj, taking place on 19th February 1944, transferred the competency of the National Liberation Council for the Slovene Littoral to this body. At the same time, the OF committees melted with the national liberation committees in the unique body of OF as the representative of the government and political movement together.